

Pregledni rad
UDK 342.53(091)
1:32

Primljeno: 25. lipnja 2011.

Povijest pojma predstavništva. Elementi za izgradnju moderne teorije političkog predstavništva I.

LUKA RIBAREVIĆ*, DOMAGOJ VUJEVA**

Sažetak

U tekstu autori polaze od teze da moderno poimanje predstavništva, na odlučujući način povezano s državom kao modernim tipom političkog poretka, ne predstavlja isključivo radikalnan rez u odnosu na predmoderne oblike predstavništva, nego je i rezultat evolucije kojom su mnogi od ključnih elemenata antičkog i srednjovjekovnog shvaćanja predstavništva ugrađeni u ono moderno. O tome svjedoče i dvije eminentno moderne teorije predstavništva: ona Hobbesova i ona Hegelova. U oba se slučaja pokazuje da su te teorije dobrim dijelom izgrađene na antičkom i srednjovjekovnom pravno-političkom naslijeđu. Kod Hobbesa tu osnovu čini prvenstveno ideja pravnog zastupanja, a kod Hegela ideja identitetskog predstavništva, obje postupno razvijene u srednjovjekovnom civilnom i kanonskom pravu. U ovom dijelu teksta obrađuje se onaj dio povijesti predstavništva koji je kulminirao shvaćanjem predstavništva prema modelu pravnog zastupanja. U tu se svrhu ponajprije razmatra određenje predstavništva u rimskom periodu i ranom kršćanstvu, a zatim se ispituje na koji je način to antičko naslijeđe reinterpretirano u srednjovjekovnom civilnom i kanonskom pravu.

Ključne riječi: predstavništvo, političko predstavništvo, Thomas Hobbes, G. W. F. Hegel

Političko predstavništvo jedan je od glavnih problema suvremene politologije. Razlog tome sasvim je jasan. Sve dok se naše poimanje političkog određuje u odnosu spram države, neovisno o tome shvaća li se ona kao njegova pretpostavka ili pak

* *Luka Ribarević*, viši asistent na predmetima Povijest političkih ideja i Teorija države.

** *Domagoj Vujeva*, asistent na predmetima Povijest političkih ideja i Povijest političkih doktrina.

kao prepreka njegovu ostvarenju, mi smo upućeni na propitivanje ideje političkog predstavništva. Prema mjerodavnom sudu filozofa i političkog teoretičara François Kervégana, “suverenost i predstavništvo središnji su pojmovi modernog mišljenja o državi” (Kervégan, 1992: 263). Od samog početka političke moderne ta su dva pojma najuže povezana, kako međusobno tako i u odnosu spram države. Riječ je o nužnoj, upravo sukonstitutivnoj komplementarnosti ideje suverenosti i ideje predstavništva. Ne samo u tom smislu da je vlast suverena samo utoliko ukoliko je predstavnička. Nego u strogom smislu da su i funkcija suverenosti i funkcija predstavništva za državu *konstitutivne*: za državu kao političkopravnu osobu i suverenost i predstavništvo uvjeti su mogućnosti njezina postojanja.

Teorijski uvid o sukonstitutivnosti ideje suverenosti i ideje predstavništva koji čini samu jezgru mišljenja o državi kao modernom političkom poretku prvi ćemo put naći pojmovno formuliran u Hobbesovoj zreloj znanosti o politici (v. Ribarević, 2009a, 2009b, 2011). Taj uvid počiva na preciznoj definiciji i suverenosti i predstavništva. Svoje istaknuto mjesto u povijesti zapadne političke misli *Levijatan* ne duguje isključivo tome što je riječ o ključnom djelu o ideji suverenosti, nego i činjenici da je ideja političkog predstavništva u njemu zadobila svoju modernu formu. U suvremenoj literaturi o problemu predstavništva Hobbesovu se doprinosu artikulaciji modernog pojma političkog predstavništva pripisuje odlučujuće značenje.¹ Tako i autori recentne knjige o pojmu predstavništva Mónica Brito Vieira i David Runciman, oboje vrsni tumači Hobbesove znanosti o politici (Vieira, 2009; Runciman, 1997, 2000, 2009), smatraju da je Hobbesovo shvaćanje predstavništva u *Le-*

¹ Hasso Hofmann, jedan od najistaknutijih kontinentalnih povjesničara pojma predstavništva, u svojoj nezaobilaznoj knjizi *Predstavništvo. Riječ i pojam od antike do 19. stoljeća* ocjenjuje Hobbesovo određenje predstavništva u *Levijatanu* kao ono kojim je ako ne označen, onda barem najavljen “sumrak one ideje ‘*pars-pro-toto*’ koja je, u svoje vrijeme, bila shvaćena iz perspektive razdiobe dužnosti uspostavljene u prirodi” (Hofmann, 2007: 475). Polazeći od logike individualne autorizacije, Hobbesova koncepcija suverenosti isključuje “antiknu, partikularističku i korporativnu pretenziju staleža na ‘identitetsko predstavljanje’” (Hofmann, 2007: 476). Riječ je o raskidu sa srednjovjekovnim shvaćanjem predstavništva – u skladu s kojim je predstavnik dio zajednice koju, kao njezin kvalitativno vredniji dio, predstavlja – i utemeljenju moderne koncepcije prema kojoj je predstavnik, u liku Hobbesove *personae repraesentans*, u potpunosti stvoren od strane onih koje predstavlja (Hofmann, 2007: 475). I Giuseppe Duso, vodeći talijanski teoretičar političkog predstavništva, Hobbesovu znanost o politici smatra prekretnicom kojom je otvoren put modernom shvaćanju predstavništva (Duso, 2003: 80-92). U *Pojmu predstavništva*, knjizi koja je još uvijek glavna referentna točka u anglosaksonskoj literaturi o predstavništvu, Hanna Pitkin tumači Hobbesa kao prvog među velikim političkim misliocima koji je dao “potpuno razvijeno, sustavno objašnjenje” pojma predstavništva (Pitkin, 1967: 4, 14). Quentin Skinner, štoviše, drži da je teorija autorizacije – onaj “temelj Hobbesove teorije legitimne države” na kojem počiva njegovo poimanje predstavništva – od presudne važnosti i za poimanje države kao modernog političkog projekta (Skinner, 2007: 157).

vijatanu, oslobađanjem “ideje od njezinih srednjovjekovnih lanaca”, označilo “odlučujući trenutak u evoluciji pojma” predstavnštva i učinilo ga “temeljem izrazito moderne teorije politike” (Vieira i Runciman, 2008: 29). Međutim, oni istovremeno upozoravaju da Hobbesova teorija, unatoč svojem gotovo revolucionarnom učinku, ne sadrži gotovo ništa originalno. Radi se o “mješavini ideja koje su crpljene iz klasičnih, srednjovjekovnih i ranomodernih izvora” (Vieira i Runciman, 2008: 25).

Precizna analiza temeljnih pojmova Hobbesove teorije autorizacije, iz koje je izvedeno njegovo određenje političkog predstavnštva, pokazuje da je prva moderna teorija političkog predstavnštva doista izgrađena na teorijskoj osnovi antičke i srednjovjekovne pravno-političke baštine. Drugim riječima, *revolucija* koju je u povijesti političkog mišljenja označila Hobbesova teorija političkog predstavnštva paradoksalan je rezultat *evolucije* čije su temeljne kategorije zadane predmodernim pravno-političkim mišljenjem. Samim time, suočavanje s Hobbesovim naslijeđem kao utemeljujućim za modernu i stoga ključnim za njezino razumijevanje zahtijeva i poznavanje onoga što je Hobbesovoj znanosti o politici prethodilo – istovremeno i kao pretpostavka i kao ono što je tom znanosti prevladano. Drugim riječima, ako se suvremena rasprava o državi ne može apstrahirati od pojma političkog predstavnštva, onda ona pretpostavlja i poznavanje predmoderne povijesti tog pojma.

Utjecaj tradicije sasvim jasno dolazi do izražaja i u Hegelovoj koncepciji političkog predstavnštva koja je izraz nastojanja da se prevladaju aporije prisutne u temelju moderne teorije predstavnštva. Novost koju takva koncepcija unosi u modernu tradiciju pojma predstavnštva prepoznata je i u suvremenoj literaturi o predstavnštvu. Giuseppe Duso tako upozorava kako kod Hegela prvi put “dolazi do eksplicitnog pokušaja” da se apstraktnost i problemi modernog pojma predstavnštva “prevaziđu te u logičkom kao i u konstitucionalnom pogledu postave na novi temelj” (Duso, 2006: 101).² Štoviše, “Hegelovo pravno i političko mišljenje”

² I Hasso Hofmann ističe kako je nasuprot Schmittu potrebno “rehabilitirati jednostavnu Hegelovu istinu o nužnosti predstavljanja ‘velikih interesa’ građanskog društva” (Hofmann, 2003: 23). Za Kervégana Hegelovo “razmatranje pitanja predstavnštva nastoji na neki način prevladati alternativu na kojoj se temelji moderno razmišljanje o državi: ili predstavnička suverenost ili suvereno predstavnštvo” (Kervégan, 2000: 236). Sociopolitičko predstavnštvo izloženo u *Filozofiji prava* jedino omogućuje reafirmaciju općeg interesa političke države u društvenom svijetu razdvojenom u divergentne, istinski antagonističke interese, uz istovremeno očuvanje relativne autonomije političke i građanske sfere, konstitutivne za moderno shvaćanje države. “Ta politička integracija društvene raznolikosti ne može uspjeti ako ne uzme u obzir ili, točnije, ako se ne temelji na realnim podjelama građanskog društva (...) Otuda nastaje izbor, na prvi pogled iznenađujući jer je suprotan trenutnim trendovima, predstavljanja društvenih interesa umjesto predstavnštva utemeljenog na ‘slobodnom’ pravu glasa pojedinaca, što odgovara nerealističnom i ‘atomističkom’ shvaćanju društva” (Kervégan, 2000: 243). Na sličan način i Ernst-Wolfgang Böckenförde ističe kako u pojam predstavnštva demokracije uz *formalno* predstavnštvo, shvaćeno kao autorizacijom uspostavljeni odnos legitimacije i odgovornosti između organa državne

u kojemu predstavništvo nema ulogu konstitucije političkog jedinstva, nego zastupanja organiziranih interesa građanskog društva i njihova posredovanja s “općim interesom” države “znači radikalnu promjenu u značenju pojma predstavništva” (Duso, 1990: 24) odnosno njegove moderne varijante.³ No i ta svojevrsna pojmovna revolucija nije ništa drugo nego moderno reafirmiranje jedne varijante predmodernog pojma predstavništva razrađenog u srednjovjekovnom civilnom i kanonskom nauku o korporacijama (Hoffmann, 2003: 439). Točnije, jednostranost modernog predstavništva Hegel pokušava prevazići reaktiviranjem i moderniziranjem upravo onih elemenata spram kojih je taj pojam bio usmjeren. Time se još jednom pokazuje kako suočavanje s logikom i aporijom modernog pojma predstavništva neizbježno upućuje na njegovu predmodernu povijest.

U tekstu će biti prikazana povijest pojma predstavništva u antičkom i srednjovjekovnom periodu. Na početku prvog dijela teksta daje se kratak pregled načina na koji je predstavništvo bilo shvaćeno u antičkom i ranom srednjovjekovnom razdoblju. Nakon toga se srednjovjekovno poimanje predstavništva razmatra u specifičnom značenju pravnog zastupanja koje se postupno razvilo u okviru srednjovje-

vlasti i naroda, spada i *sadržajno* predstavništvo. Ono podrazumijeva da u jednom, od strane naroda “autoriziranom i legitimiranom djelovanju volja naroda bude sadržajno aktualizirana i prezentirana. U skladu s tim, predstavništvo se sastoji u tome i nastaje tako da je djelovanje vodećih organa takve vrste da se pojedinci i građani zajedno (narod) u tom djelovanju mogu prepoznati” (Böckenförde, 1983: 19). Predstavništvo je u tom smislu “proces, točnije: duhovno-politički proces; ono nije jednostavno zadano kao odraz ili prezentiranje jednog za sebe postojećeg premda nevidljivog bitka (...) Pravno gledano, ono doduše može biti omogućeno, ali ne i zajamčeno pravnim provizijama – ono mora zadobiti oblik u i iz djelovanja predstavnika” (Böckenförde, 1983: 20). Točnije, radi se o *respondivnosti*, koja ne znači ovisnost ni puko izvršavanje, nego podrazumijeva očuvanje “vlastite inicijative i sposobnosti anticipacije potreba i interesa građana, kao i spremnost da se u slučaju inkompatibilnih i divergentnih interesa (...) donesu odluke orijentirane na misao (...) zajedničkog interesa”. Želi li se teorijski promisliti ta sadržajna dimenzija predstavničke demokracije, ističe Böckenförde, nužno je vratiti se jednom starom mišljenju o predstavništvu koje zahvaljujemo Hegelu (Böckenförde, 1983: 24).

³ Upravo u konstitutivnoj ulozi predstavništva za modernu državu Duso vidi izvor njegove temeljne aporije: djelovanje predstavnika, kojim se neko mnoštvo tek pretvara u jedinstveno i djelatno sposobno tijelo, nije njegovo vlastito, nego se pripisuje predstavljenima koji su ga za to djelovanje opunomoćili. Istovremeno, oni gube mogućnost samostalnog političkog djelovanja jer kao jedinstveno tijelo mogu djelovati samo kroz i preko predstavnika (Duso, 2006: 18-22). Time nastaje mogućnost jaza između djelovanja predstavnika i empirijske volje predstavljenih koja se u okviru modernog odnosa predstavništva može smanjivati, ali pod teorijskim pretpostavkama tog odnosa ne može biti ukinuta. U Hegelovoj *Filozofiji prava* nasuprot tome “predstavništvo nije *conditio sine qua non* koji opravdava postojanje države, nego dodatni, a ipak bitan element koji kao nužni sastojak pripada zbiljnosti moderne države” (Duso, 1990: 27). Ono je “istovremeno način izražavanja u društvu prisutnih dijelova i interesa i instrument – posrednog i *diferenciranog* – sudjelovanja pojedinačnih građana u državnim poslovima” (Duso, 2006: 122).

kovne prerade naslijeđa rimskog prava koje su proveli civilni i kanonski pravnici. U drugom dijelu teksta to će poimanje biti obrađeno s obzirom na njegovu identitetsku inačicu.

1. *Repraesentatio* u rimskom periodu

Unatoč tome što je riječ reprezentacija latinskog podrijetla i što su i Grci i Rimljani poznavali različite institucije i djelatnosti koje bi se mogle podvesti pod pojam predstavništva, u latinskom, jednako kao i u grčkom jeziku, nije postojala riječ čije bi značenje odgovaralo onome što bismo danas opisali kao predstavništvo (Pitkin, 1967: 241; Vieira i Runciman, 2008: 6). *Repraesentatio* u latinskom jeziku ima mnoga značenja, ali ona se ne poklapaju s modernim shvaćanjem predstavništva u smislu igranja neke uloge ili djelovanja u nečije ime (Vieira i Runciman, 2008: 8).⁴

Stoga se u rimskom pravu mehanizmi zamjenjivanja nekoga ili nečega ili djelovanja u ime nekoga ili nečega nikad ne opisuju kao *repraesentatio* (v. Hofmann, 2007: 33). Pravni zastupnik u sporovima pred sudom nije nosio naziv *repraesentor*, nego *curator*, *procurator*, *cognitor*, *tutor* ili *actor*⁵ (Vieira i Runciman, 2008: 7).

⁴ U klasičnom latinskom *repraesentare* znači ponajprije (ponovno) učiniti nešto prisutnim, pokazati, izložiti, iznijeti nešto pred oči, učiniti nešto vidljivim. Prefiks *re* pritom ne pojačava prvenstveno vremensku dimenziju djelatnosti u smislu njezina ponavljanja, nego prije svega upućuje na očitu vizualnu prisutnost onoga što je predstavljeno, odnosno na snažan intenzitet stvarne prisutnosti nečega u opreci spram njegove odsutnosti (Hofmann, 2007: 41). Utoliko *repraesentare* može značiti i pojaviti se, predstaviti se, biti nazočan, primjerice, pred sudom.

I u drugoj skupini značenja riječ je o osnovnom smislu glagola *repraesentare*, učiniti nešto prisutnim, ali s tom razlikom da je naglasak stavljen na neposredno izvršenje nekog čina, na njegovo provođenje bez odgađanja. U latinskom rimskih trgovaca *repraesentare* ima specifično značenje plaćanja gotovinom ili plaćanja koje se treba izvršiti odmah ili unaprijed.

U kasnijem razdoblju *repraesentare* može izražavati ne samo stvarnu nego i artificijelnu prisutnost nečega koja se ostvaruje posredstvom njegove slike, bilo mentalne, bilo literarne, pikuralne ili teatralne. Tim se različitim slikama (*repraesentationes*), zahvaljujući sličnosti koja povezuje sliku i njezin predmet, pred očima promatrača ponovno čini prisutnim stvarni predmet ili se pak neka apstrakcija utjelovljuje. Iako rijetko, u klasičnom latinskom vokabular reprezentacije ponekad pokriva i smisao ekvivalencije ili zamjene. Međutim on nikada ne obuhvaća ideju predstavljanja osobe, osoba ili političkog tijela posredstvom neke druge osobe ili osoba (v. *repraesentatio* u: Divković, 2006; Marević, 2000; Lewis i Short, 1996; v. također Pitkin, 1967: 241; Hofmann, 2007: 33-44; Vieira i Runciman, 2008: 6-10).

⁵ *Curator* ima dva značenja, a oba su povezana s brigom o ljudima ili stvarima ili upravljanjem njima. Riječ je ili o staratelju/skrbniku čija se funkcija poklapa s funkcijom koju ima *tutor* "djelatno nesposobnih, bolesnih, odsutnih i sl. osoba" ili, u sklopu javnog prava, o "državnim ili municipalnim službenicima" koji su se, kao nadglednici/nadzornici, "brinuli za poslove od općeg interesa" (Romac, 1975: 142-143, 587-589; v. također Marević, 2000: 657, 3331; Lewis i Short: 501, 1920-1921).

Smisao onoga što podrazumijevamo pod predstavništvom u latinskom je izražen ne samo jezikom rimskog prava nego i jezikom teatra. U tom pogledu središnji je pojam *persona* kojim se izvorno označavala maska koju na pozornici nose glumci kako bi publika znala koju ulogu igraju. Ciceron je proširio značenje pojma *persona* kako bi ono obuhvatilo “različite likove ili uloge koje svatko od nas nosi u svakodnevnom životu” (Vieira i Runciman, 2008: 7). Kod Cicerona tako nalazimo sintagmu *personam alicuius sustinere* koja doslovno znači nositi čiju ulogu.⁶ U javnom pak pravu njezin smisao izražava sintagma *gerere personam civitatis/civitatis*

Procurator, koji je zamijenio *cognitor* iz ranijeg razdoblja, jest “zastupnik stranke u postupku pred sudom”. Izvan postupka *procurator* označava osobu “kojoj je povjerena uprava nečije imovine” (Romac, 1975: 454). U značenju predstavnika/zastupnika nalazimo ga u izrazima *procurator regni* (predstavnik carstva) i *per procuratores agere* (raditi pomoću predstavnika) (Marović, 2000: 2479).

U latinskom jeziku *actor* je, u najširem smislu, vršitelj bilo kojeg djela. U pravnoj terminologiji *actorom* je nazivan tužitelj u građanskom postupku (Romac, 1975: 35; Lewis i Short, 1996: 25). U kasnijem razdoblju on može označavati zastupnika općenito, pa tako i zastupnika kolektivnih tijela i imovine. Primjerice, *actor universitatis* je “pojedinaac predstavnik nekoga kolektivnog tijela (udruženja, kolegija, skupine ljudi) u poslu koji se sklapa ili poduzima u zajedničkom interesu”, *actor civitatis* je zastupnik javnopravnih ustanova, a *actor publicus* upravitelj javnog vlasništva. Izvan vokabulara rimskog prava, ali blisko njegovu semantičkom određenju pojma, *actor* može označavati i glumca (Romac, 1989; Lewis i Short, 1996: 25; v. također Lalović, 2006: 124).

⁶ Iako najčešće označava ljudsko biće u smislu prirodne osobe, pojam *persona* u rimskom pravu može označavati i “ulogu koju neka stranka igra u postupku ili u pravnom činu; pravni status čovjeka (...); biće sposobno da bude aktivni ili pasivni subjekt prava” (Lessay, 1992: 167). U ovom posljednjem smislu *persona* kao subjekt prava može biti, pored ljudskog bića u svojstvu prirodne osobe, i biće čija je egzistencija isključivo pravne prirode i kao takva se odnosi na “skupine ljudi formirane radi postizanja nekog političkog, vjerskog ili društvenog cilja” (Lessay, 1992: 167). Riječ je o pravnim osobama koje su predmet ili privatnog prava (religijske bratovštine, kolegiji, korporacije) ili javnog prava (municipiji, kolonije, gradovi, a od kraja republike i rimski narod) (Goyard-Fabre, 1983: 53; Romac, 1987: 94-96).

Za razliku od udruženja poznatih pod nazivom *societas*, koja su isključivo privatnopravne naravi i koja nastaju temeljem ugovora kojim se uspostavlja odnos pravne uzajamnosti između njihovih članova, one uživaju pravnu osobnost čija je “egzistencija različita od one individua koje ju sačinjavaju” (Lessay, 1992: 168). Te pravne osobe tako mogu stjecati prava i obveze, a njihovo postojanje nije ograničeno životnim vijekom pojedinih članova jer ne prestaju postojati dok god preostaje barem jedan član, ime i neka imovina. Članovi nemaju pravo na imovinu pravne osobe kojoj pripadaju, ali nemaju ni obveze prema njezinim vjerovnicima, a predstavnik pravne osobe, djelujući u njezino ime, ne djeluje istovremeno i u ime njezinih članova. Međutim, i *collegium*, privatnopravno udruženje osoba s različitim svrhama (profesionalnim, vjerskim, karitativnim i sl.) i *universitas personarum*, udruženje osoba koje može biti i javnopravne naravi (*civitas*, *municipium*), klasično i postklasično rimsko pravo vidi kao *personae incertae* (Lessay, 1992: 171-172). Radi se o osobama čije postojanje nije sasvim izvjesno jer se njihova pravna egzistencija ne može u potpunosti poistovjetiti s onom koju uživaju prirodne osobe. U skladu s

personam agere kojom se označavala dužnost magistrata da “nosi”, to jest predstavlja osobu političkog tijela u skladu sa strogim pravilima djelovanja u njegovo ime (Marević, 2000: 2303; Vieira i Runciman, 2008: 8).

Tek je s pojavom kršćanstva jezik reprezentacije poprimio semantički sadržaj predstavljanja u smislu igranja nečije uloge, a koji je, i pod utjecajem teatra, razvijen u okviru prava. U teološkim raspravama došlo je do preklapanja vokabulara reprezentacije i onoga *personae* čime je omogućeno da riječ *repraesentatio* poprimi novo značenje “odnosa između ‘osoba’ koje su u stanju zamjenjivati jedna drugu zahvaljujući vezi između njih”, a ne zbog puke sličnosti koju dijele (Vieira i Runciman, 2008: 9). Upotrebu riječi *repraesentatio* u tom smislu prvi put susrećemo u djelu rimskog teologa Tertulijana na prijelazu iz drugog u treće stoljeće. Raspravljajući o Svetom Trojstvu, Tertulijan govori o Isusu “kao predstavniku (*repraesentor*) Oca”, a opisujući posljednju večeru, kaže da je Isus svoje tijelo predstavio (*ipsum corpus suum repraesentat*) kruhom. Pored toga Tertulijan koristi riječ *repraesentare* kako bi opisao takav odnos u kojem je mnoštvo predstavljeno posredstvom njegovih najznačajnijih dijelova. Takvo shvaćanje predstavništva, izraženo načelom da je *valentior pars* društva ono “tijelo za koje je primjereno da predstavlja čitavu zajednicu i za koje se može pretpostaviti da zamjenjuje narod kao cjelinu (*universitas*)” zato što ga čine vodeći članovi tog društva, bit će prevladavajuće u srednjem vijeku (Vieira i Runciman, 2008: 9; v. također Hofmann, 2007: 57-65).⁷

tim, one nisu smatrane kazneno odgovornima, a bile su isključene i iz onog dijela imovinsko-pravne regulative koja se tiče nasljednog prava. Pored toga, *persona incerta* nije posjedovala djelatnu sposobnost izravno, nego isključivo posredstvom *actores*, zastupnika koji su djelovali u njezino ime (*syndicus, actor universitatis, magister collegii*). Nije se, dakle, radilo o stvarnoj osobi, nego o “običnoj pravnoj fikciji” čija je svrha postojanja funkcionalne naravi i sastoji se u omogućavanju postojanja onih ciljeva koji su neostvarivi za pojedinačne individue (Goyard-Fabre, 1983: 53). Potrebno je, međutim, naglasiti da se pojmovi pravne osobe ili pravne osobnosti ovdje upotrebljavaju kao anakronizmi jer se oni javljaju tek kao rezultat srednjovjekovne prerade rimskog pravnog naslijeđa. Naime, u strogom smislu, pojam *personae* kao pravne osobe “ne može se pronaći u *Corpus Iuris Civilis*” (Canning, 1988b: 474). Takva nam se upotreba ipak čini opravdanom jer, iako nepoznati u ranijem periodu, ti pojmovi pokrivaju niz elemenata rimskog korporativnog prava čijom je daljnjom razradom tijekom srednjeg vijeka teorija pravne osobnosti u konačnici i izgrađena.

⁷ Iako je označilo prekretnicu u upotrebi pojma, Vieira i Runciman upozoravaju da je Tertulijanovo shvaćanje reprezentacije bitno različito od onog suvremenog. Razlog je tome što se kod Tertulijana uloga predstavnika ne temelji na autorizaciji onih koji imaju biti predstavljeni. Identifikacija predstavljanja i ideje političke delegacije prvi je put zabilježena tek kod pape Grgura Velikog, četiri stoljeća nakon Tertulijana. Takva koncepcija predstavništva, u skladu s kojom predstavnik nije tek utjelovljenje ili simbol onoga što predstavlja, nego i djeluje prema njegovim instrukcijama i za koju je, stoga, očito da je odnos moći predstavnika i predstavljenoga pomjeren u korist ovog drugog, ostat će tijekom čitavog srednjeg vijeka u drugom planu rasprava o predstavništvu (Vieira i Runciman, 2008: 9-10). Da se kod Tertulijana ne može govoriti o upotrebi

2. *Repraesentatio* u srednjovjekovnoj liturgiji

U srednjovjekovnim teološkim raspravama o naravi Kristove prisutnosti u liturgijskom činu jasno se otkriva napetost kojom je obilježen pojam *repraesentatio*, a koja se očitovala već u višeznačnom karakteru antičkog shvaćanja tog pojma. Naime, predstavljati može značiti učiniti neki entitet prisutnim, ili tako da se reprezentacijom on neposredno realizira ili na način da se učini prisutnim posredno i simbolički. Rezultat tih rasprava bit će postupno jačanje onog shvaćanja predstavnštva koje je, u razlici spram realističkog pristupa, usko povezano s idejom simboličkog opisivanja realiteta posredstvom njegove slike (Hofmann, 2007: 76-77, 86).

U 9. je stoljeću Ratramnus iz opatije u Corbieu u diskusiji sa svojim opatom Paschasiusom Radbertusom doveo u pitanje u srednjovjekovnoj teologiji dominantan realistički pristup misteriju sakramenta Isusova tijela i krvi. Temeljna je odlika Paschasiusova realizma postuliranje identiteta između slike i stvari (*figura et res*), odnosno istine i slike (*et veritas et figura*). U skladu s tim pristupom postoji identitet sakramentalnog i povijesnog tijela Krista. Drugim riječima, kruh i vino u bogoslužju postaju stvarno Kristovo tijelo i krv (v. Kilmartin, 1998: 82-86; Hofmann, 2007: 71). I Ratramnus opisuje odnos euharistije i povijesnog, zemaljskog, prirodnog tijela Isusa kao odnos slike (*species*) i istine (*veritas*). Međutim, za razliku od Paschasiusa Ratramnus smatra da *sacramentum* i *res* ne povezuje odnos identiteta, nego da oni, upravo suprotno, stoje u razlici jedno spram drugoga. Ratramnus pritom ne dovodi u pitanje prisutnost Krista u euharistiji, nego narav te prisutnosti i način na koji se ona ostvaruje. Ona je moguća kao *repraesentatio*, akt komunikacije kojim se duhovna istina čini dostupnom svijesti pomoću njezine slike, a zahvaljujući sličnosti (*similitudo*) koja postoji među njima (Hofmann, 2007: 69-70). Kristovo tijelo u bogoslužju je duhovno tijelo koje je onim vidljivim i tjelesnim euharistije istovremeno skriveno i simbolički naznačeno. Isusova je prisutnost stoga isključivo duhovne prirode i otkriva se kroz vjeru (Kilmartin, 1998: 85).

Ratramnusove ideje snažno su utjecale na Berengara iz Toursa koji je nakon dva stoljeća formulirao odgovor simboličkog mišljenja na ekstremni realizam u poimanju euharistijskog sakramenta. Meta Berengarove kritike bila je identifikacija Kristova fizičkog tijela (*res sacramentum*) i euharistijskog tijela (*sacramentum*).

pojma predstavnštva u političkom smislu koja bi bila usporediva s onom suvremenom, pokazuje i Hofmann. Kritizirajući tezu njemačkog povjesničara Otta Hintzea prema kojoj je u Tertulijanovoj raspravi o postu, u izrazu *repraesentatio totius nominis Christiani*, pojam predstavnštva prvi put u povijesti upotrijebljen u značenju koje je danas uobičajeno, Hofmann pokazuje da *repraesentatio* u tom tekstu ne znači ništa drugo doli skupština. Tertulijanova rasprava bavi se grčkim crkvenim vijećima i, upozorava Hofmann, ne sadrži izravne reference na rimske provincijalne skupštine u kojima je moguće razbrati elemente koji su bliski suvremenom shvaćanju predstavnštva (Hofmann, 2007: 45-57).

Stvarnu fizičku prisutnost Krista otklonio je kao nemoguću jer se posvećenjem ne mijenja supstancija kruha i vina, u smislu sume njihovih osjetilnih, spoznatljivih kvaliteta. Odbacivanjem Paschasuisove ideje supstancijalne konverzije kao čiste ludosti Berengar nije uklonio svaku mogućnost Kristove prisutnosti u euharistiji posredstvom konverzije. No njegovo shvaćanje promjene koja se zbiva tijekom bogoslužja bilo je radikalno drugačije. Po njegovu sudu, posvećenjem su kruh i vino, iako fizički neizmijenjeni, doista doživjeli konverziju, ali ta je konverzija bila tek *simboličke* naravi. Posvećenjem oni dobivaju duhovnu, religijsku vrijednost Kristova tijela. Učinkovitost na taj način shvaćene euharistije kao Kristova tijela nije apsolutna, nego ovisi o vjeri onoga tko je prima. Kruh i vino tako postaju simbolima Isusova tijela i krvi, posredstvom kojih Krist djeluje na one koji u njega vjeruju. Kruh i vino nisu tijelo i krv, nego njihova slika (*figura*), odnosno sličnost (*similitudo*). Budući da se *veritas* i *figura* ne poklapaju, radi se o znakovima koji su različiti od onoga što označavaju. Kristova je prisutnost u euharistiji stoga isključivo duhovnog karaktera (v. Wahlen, 1993: 2-5; Kilmartin, 1998: 97-102; Hofmann, 2007: 67-69).⁸

Poimanje predstavnštva kao oprisutnjavanja nekog entiteta pomoću njegove slike s kojom dijeli neku sličnost, blisko jednom od značenja riječi *repraesentatio* u antičkom Rimu, prisutno je i kod Tome Akvinskog. Poput Berengara i Ratramnusa i Toma Akvinski povlači razliku između istine i njezine slike (*imago, figura*) koja se od nje, iako je označava, odvaja. Sakrament euharistije Akvinski opisuje kao "*sliku* koja 'čini prisutnom' Kristovu muku". Za Akvinskog sakramentalna je reprezentacija *repraesentatio imaginis* kojom se, za razliku od njezine neposredne spoznaje, istina predočava na posredan, figurativan način (Hofmann, 2007: 79-80). Drugim riječima, "ono prošlo i nevidljivo oprisutnjeno su kad Crkva i njezini svećenici iscrtavaju vidljive znakove kojima je, temeljem obične *konvencije*, izričito pripisano određeno značenje" (Hofmann, 2007: 86).

U kratko prikazanoj tradiciji sakramentalne reprezentacije, u periodu od Ratramnusa do Tome Akvinskog, naglasak je na razlici između Kristove muke kao jedinstvenog povijesnog događaja i njezine reprezentacije. Time su u opoziciju dovedeni ono ne-realno reprezentacije i ono realno reprezentiranog koje je reprezentacijom označeno (v. Hofmann, 2007: 76). U okviru takvog shvaćanja predstavnštva smatra se da se reprezentacijom ne čini neposredno prisutnim reprezentirani predmet, nego je njegova prisutnost, kao rezultat sličnosti koju ima sa slikom-kopijom

⁸ Berengar je naknadno bio prisiljen odbaciti svoje stavove kao herezu i prihvatiti oprečno službeno stajalište Crkve prema kojem su kruh i vino nakon posvećenja postali ne samo sakramenti nego i istinsko Kristovo tijelo i krv, dostupni osjetilnom iskustvu vjernika koji doista jedu i piju to tijelo i tu krv.

koja ga predstavlja, posrednog, simboličkog i duhovnog karaktera.⁹ Može se stoga reći da je rasprava o naravi pojma *repraesentatio* u liturgiji pridonijela njegovu postupnom oslobađanju od onih značenja koja u svom središtu imaju ideje realne prezentifikacije i neposredne realizacije i da je utoliko otvorila prostor za jačanje njegova dotad marginalnog značenja zamjene, u smislu pravnog zastupanja ili *repraesentatio identitatis*.

3. *Repraesentatio* i *universitas*: reinterpretacija nasljeđa klasičnog rimskog prava u srednjovjekovnom civilnom i kanonskom pravu

F. W. Maitland, veliki engleski devetnaestostoljetni povjesničar prava, podsjeća da je politička filozofija u svojoj mladosti bila slična “sublimiranoj jurisprudenciji” i da je i poslije, kad njezin status postaje neupitan, često bila “prisiljena ili zadovoljna raditi s oruđima – primjerice društvenim ugovorom – koja su izoštrana, ako ne i iskovana, u pravnoj kovačnici” (Gierke, 1900: viii). To su riječi iz predgovora engleskom izdanju izbora iz Gierkeova *Das deutsche Genossenschaftsrecht*, djela koje je ukazalo na važnost istraživanja srednjovjekovne jurisprudencije kao neophodnog temelja za razumijevanje izvora modernog političkog mišljenja. Da je europska politička misao, sve do ranog 17. stoljeća, pod snažnim utjecajem “političke i pravne znanosti kasnog srednjeg vijeka”, u suvremenoj je povijesti političkih ideja izvan spora (Canning, 1988a: 366). To posebno dolazi do izražaja kad je riječ o pojmu političkog predstavnštva jer su preduvjeti za oblikovanje njegovih temeljnih kategorija u modernom smislu ostvareni upravo u tom razdoblju, i to prvenstveno zahvaljujući pravnoj znanosti u objema njezinim medievalnim inačicama – civilnoj i kanonskoj. Politički potencijal pojma *repraesentatio* otkriven je tek onda kad je doveden u vezu s drugim pravnim pojmom koji je svoju detaljnu razradu doživio u srednjovjekovnoj teoriji *utrumque ius*, onim korporacije, *universitas*¹⁰ (Vieira i Runciman, 2008: 10).

⁹ Hofmann ukazuje na vezu takve koncepcije predstavnštva, u kojoj se prisutnim čini nešto što je odsutno posredstvom njegove slike-kopije, i skolastičke doktrine percepcije, u skladu s kojom je percepcija rezultat utjecaja koji *species* i *similitudines*, koje predmeti odašilju kao svoje slike, vrše na pasivnu spoznajnu moć čovjeka (Hofmann, 2007: 87-88). Promjene unutar skolastičke spoznajne teorije dovest će u konačnici kod Suareza, svođenjem tih posredujućih slika na njihov semantički sadržaj, do njihove potpune dematerijalizacije (Hofmann, 2007: 94). No njezin kraj označit će tek posve nova mehanicistička spoznajna teorija koju su razvili Descartes i, posebno radikalno, Hobbes, a koja predodžbe tumači kao rezultat djelovanja vanjskih kretanja na čovjekova osjetila. U tom trenutku vanjski svijet gubi karakter izvorne slike koja se kao slika-kopija ogleda u čovjekovu duhu, a samim time prestaje i “primat koji je do tada reprezentacija iskazana posredstvom slika imala nad ‘oprisutnjenjem’ posredstvom znakova ili jednostavnih mnemoničkih radnji” (Hofmann, 2007: 99).

¹⁰ Rimski pravници u antičkom periodu svojim su “srednjovjekovnim nasljednicima ostavili prilično jasnu ideju kolektiviteta koji su označavali imenom *universitas*”. Riječ je o svakom onom

Hobbesova teorija političkog predstavništva, kao prva takva moderna teorija, u tom pogledu nije iznimka. Štoviše, pažljivom čitatelju XVI. poglavlja *Levijatana* ne može promaknuti pravni karakter temeljnih pojmova u njemu izložene teorije autorizacije koja čini osnovu njegova shvaćanja političkog predstavništva. Da je riječ o pravnim pojmovima izvedenim iz teksta *Digeste* rimskog prava, upozorio je Q. Skinner u svojoj nezaobilaznoj analizi Hobbesova poimanja osobe države (Skinner, 2002: 179). To je upozorenje od odlučujuće važnosti zato što kao referentni okvir za razumijevanje teorije autorizacije u *Levijatanu* nameće upravo onaj pravni, za razliku od estetskog, teatralnog ili teološkog koji, kao različiti aspekti Hobbesova shvaćanja predstavništva, također utječu na njegovu koncepciju političkog predstavništva, ali samo na neizravan način. No, istovremeno, ono je nedovoljno precizno jer se Hobbesova teorija političkog predstavništva ne može razumjeti izravno iz klasičnog rimskog prava. Ono je nesumnjivo omogućilo nastanak srednjovjekovne koncepcije predstavništva time što je osiguralo osnovne koncepte za njegovu konstrukciju, ali valja imati na umu da je “klasičnom pravu nedostajao primjeren nauk o posredništvu [*agency*]” jer su “u rimskom pravu pojedinac ili skupina mogli po-

kolektivnom tijelu čije je “postojanje i djelovanje neovisno o postojanju i djelovanju individua koje ga sačinjavaju”, a kojem je, po uzoru na republiku, “izričito dodijeljeno pravo udruživanja, posjedovanja zajedničkih dobara i djelovanja posredstvom službeno imenovanog predstavnika”. Individue koje čine *universitas* pritom nemaju pravo na zajednička dobra i nisu osobno predstavljene djelovanjem predstavnika koji djeluje u ime kolektiviteta (Michaud-Quantin, 1970: 17).

Krajem 12. stoljeća, prvenstveno zahvaljujući Gracijanovu djelu *Decretum*, nauk o *universitas*, u čijem je središtu teorijski još uvijek nedefinirana ideja pravne osobnosti kolektivnog tijela, prodire i u kanonsko pravo u kojem počinje označavati različita crkvena tijela, ali nikada ne zamijenivši u potpunosti starije uvriježene nazive poput *ecclesia* ili *collegium* (Michaud-Quantin, 1970: 28-31). “Funkcionalni aspekt pojma *universitas*” očitovao se, prije svega, “kroz primjenu i provođenje procesnih sudskih ili upravnih pravila”, kako u civilnom tako i u kanonskom pravu (Michaud-Quantin, 1970: 37-38).

Pored pojma *universitas* koji se u izvorima rimskog prava pojavljuje kao “apstraktni i generički termin koji se primjenjuje na svaki kolektivitet” (Michaud-Quantin, 1970: 70), u kasnom srednjem vijeku postoje još tri naziva kojima se označavaju kolektivna tijela, a koji se često upotrebljavaju kao sinonimi za *universitas* ili pak kao pojmovi koje on, kao viši pojam, obuhvaća. To su *corpus*, *societas* i *collegium*. *Corpus* je pritom najapstraktnije naravi i, u načelu, označava “formalni element” kojim je svaki kolektivitet određen (Michaud-Quantin, 1970: 75); ne postoji *universitas* koji istovremeno nije i *corpus*, jedinstveno tijelo različito od individua koje ga sačinjavaju. Ako označava neko konkretno udruženje, tada je, najčešće, riječ o udruženjima iz svjetovne sfere, bilo ekonomske ili političke naravi, čiji članovi ne obitavaju zajedno (Michaud-Quantin, 1970: 63, 75). *Collegium* pak označava ponajprije religijske zajednice čiji članovi žive zajedno i stoga zauzima posebno mjesto u kanonskom pravu gdje služi kao “generički termin u izvođenju općih pravila” korporativnog prava (Michaud-Quantin, 1970: 75). U pravnom idiomu *societas* označava prvenstveno onaj tip udruženja koji nastaje kao izraz slobodne volje njegovih članova i koji za cilj ima njihovu dobit. Utoliko je predmet proučavanja, prije svega, povijesti ekonomije (Michaud-Quantin, 1970: 67, 69).

staviti posrednika [*agent*] da pregovara s trećom stranom, ali rezultat transakcije bila je uspostava obveze između treće strane i posrednika, a ne izravno između treće strane i principala” (Tierney, 1982: 23).¹¹

Iako podrijetlo doista vuku iz klasičnog rimskog prava, smisao pojmova koje Hobbes upotrebljava u konstrukciji modernog shvaćanja političkog predstavnništva utvrđen je kroz niz posredovanja od kojih su ona najvažnija djelo srednjovjekovnih civilnih i, posebno, kanonskih pravnika. Sasvim skraćeno, može se reći, slijedeći Tierneyevu analizu razvoja konstitucionalne misli od sredine 12. do sredine 17. stoljeća, da su se ta preobrazba pojma predstavnništva i njegov utjecaj na javno pravo odvijali u svojevrstnoj spirali: ključan pojam korporacije koji je u rimskom privatnom pravu bio skrojen po uzoru na političko tijelo (*ad exemplum reipublicae*), a preko kojega će pojam predstavnništva u srednjem vijeku zadobiti politički smisao, srednjovjekovni su kanonisti preinačili, da bi njihove doktrine zatim povratno djelovale na definiciju institucija srednjovjekovnog političkog tijela (Tierney, 1982: 23, 25).

Dolaskom srednjeg vijeka *repraesentatio* je, u svom pravno-političkom registru, poprimio tri različita, ali nerijetko i teško razlučiva značenja. U prvom redu radi se o simboličkom predstavništvu ili personifikaciji o kojoj se može govoriti kad se čitava zajednica smatra prisutnom u osobi njezine glave. U drugom značenju riječ je o *mimesisu*. Mimetičko predstavnništvo svoj reprezentativni karakter temelji na ideji zrcala – neka skupština predstavlja zajednicu jer u sebi vjerno reproducira njezin sastav. Hobbesova koncepcija predstavnništva oslanja se, međutim, izravno na treće, jurisprudencijalno značenje: predstavnništvo kao zastupanje temeljem autorizacije ili delegacije (Tierney, 1983). Prema sudu brojnih medievalista, upravo je razvoj predstavnništva u ovom trećem značenju “pravnog pojma posredništva” tijekom 12. i 13. stoljeća, kao jedan od najvažnijih doprinosa srednjovjekovnih pravnika zapadnoj pravnoj misli, imao “dubok učinak na srednjovjekovne institucije” (Pennington, 2004: 361).

¹¹ Prema Hofmannu, oduvijek je postojala suglasnost o tome da je nepriznavanje izravnog zastupanja bilo “autentično načelo rimskog privatnog prava”. U prilog tome Hofmann prenosi riječi njemačkog povjesničara rimskog prava M. Kasera koji smatra da je “u antičkom Rimu važno ‘u svakoj epohi načelo prema kojem, strogo uzevši, izravno zastupanje nije bilo priznato’” (Hofmann, 2007: 172). Ta negacija izravnog zastupanja očitovala se u odricanju mogućnosti “kupnje ‘*per liberam personam*’ i zabrani ugovaranja posredstvom trećih osoba (*juxta* Ulpijanovoj maksimi: ‘*alteri stipulari nemo potest*’)” (Hofmann, 2007: 173-174). Iako je rimsko pravo poznavalo i koncepte “autorizacije i izravnog obvezivanja posredstvom pravnih radnji i djelovanja koja su drugi poduzeli”, radi se tek o iznimkama od općevažećeg negativnog pravila koje ne dopušta izravno zastupanje (Hofmann, 2007: 173). Indikativno je da se u cjelokupnom klasičnom rimskom pravu “riječ ‘predstavljati’ ili neka njezina izvedenica nikad ne pojavljuju” (Hofmann, 2007: 177).

3.1. Corpus mysticum

Pojava tog novog značenja pojma *repraesentatio* kao zastupanja na temelju delegiranih ovlasti, nepoznatog u kasnoj antici i ranom srednjem vijeku,¹² povezana je s razvojem dviju doktrina, one *corpus mystici* i one *personae fictae et repraesentatae* (Hofmann, 2007: 139).

Ideja Crkve kao mističnog tijela Krista u kojem su svi vjernici ujedinjeni javlja se u spisima Paschasiusa i Ratramnusa koji je koriste kako bi naznačili razliku spram stvarnog Kristova tijela prisutnog u euharistiji (Hofmann, 2007: 143; Tierney, 1955: 132; 1982: 20). U djelima kanonista tijekom 13. stoljeća religijska ideja Crkve kao mističnog tijela biva prožeta tehničkim konceptima korporativnog prava. Isprva je korporativni jezik rimskog prava bio primijenjen na ustrojstvo pojedinih crkvenih tijela u smislu pravnog jedinstva biskupa i njegova kapitula, da bi se potom ta ista pravna logika primijenila na ustrojstvo cjelokupne univerzalne Crkve sastavljene od manjih korporativnih tijela (Tierney, 1955: 135; Hofmann, 2007: 145-146). Kako je teološko značenje *corpus mystici* slabjelo, tako je njegova opreka, umjesto istinskog tijela Kristova, postalo prirodno tijelo fizičke osobe (Hofmann, 2007: 148). A Crkva je u konačnici pojmljena kao *universitas* u skladu s definicijom koju je glasoviti glosator Azo preuzeo od Jeana Bassiena: “*universitas est plurium corporum inter se distantium, uno nomine specialiter eisdem deputato, collectio*” (Michaud-Quantin, 1970: 28; v. također Hofmann, 2007: 145). Drugim riječima, za kanoniste jedinstvo vjernika u mističnom Kristovu tijelu prestaje biti pitanjem religijske dogme i shvaćeno je kao posljedica pravne inkorporacije. Ideja mističnog tijela Crkve, kako one pojedinačne tako i one univerzalne, kao korporacije, zajedno s razvijenom teorijom simboličkog predstavnništva i predstavnništva kao zastupanja, bit će zatim, zahvaljujući civilnim pravnicima, transponirana u svjetovnu sferu gdje će biti primijenjena na različite tipove zajednica, uključujući i samo političko tijelo naroda.¹³

¹² Hofmann pokazuje da u kasnoj antici i ranom srednjem vijeku nećemo naći upotrebu termina *repraesentatio* u značenju “unutarnjeg ili vanjskog ‘utjelovljavanja’, niti u onome ‘zastupanja po mandatu’”. Tim terminom još uvijek se označava samo “stvarno i efektivno prisutnjenje”, a nikako ono simboličko ili na osnovi mandata (Hofmann, 2007: 121-122). U tom smislu suci imperijalnog Rima reprezentiraju cara, a Tito svog oca Vespazijana (Hofmann, 207: 116, 118-119). Iako je u navedenim primjerima očito riječ o svojevrsnom zastupanju, naglasak je prvenstveno na onom semantičkom aspektu termina *repraesentatio* kojim se u prvi plan stavlja činjenje prisutnim nekoga ili nečega. Tako se izraz *aliquid repraesentare* koristi u značenju postaviti, staviti na mjesto, a u povratnom obliku *se repraesentare* u značenju pojaviti se ili predstaviti se (Hofmann, 2007: 119). Termin *repraesentatio* zadržava isto “pravno-procesno značenje ‘predstavljavanja’”, odnosno pojavljivanja i u franačkom razdoblju (Hofmann, 2007: 122).

¹³ U 14. stoljeću, u djelu Baldusa de Ubaldisa, najznačajnijeg teoretičara korporativnog prava, sam “narod (*populus*) definiran je kao sjedinjenje individua u mističnom tijelu” (Hofmann, 2007: 149).

Kanonisti Crkvu ne opisuju samo kao *corpus mysticum*, nego i kao *corpus fictum* i *corpus repraesentatum*, imajući pritom na umu ideju “jedinstva mišljenog po analogiji s organskim tijelom” (Hofmann, 2007: 150). To je fiktivno pravno tijelo Franciscus Zabarella, kanonist, kardinal i koncilski teoretičar, u 14. stoljeću opisao kao “*unum corpus ... repraesentativum singulorum*”, identificirajući “jedinstvo međusobno povezanih individua s figurativnim tijelom koje ih reprezentira” (Hofmann, 2007: 151). Pravnom je fikcijom, dakle, jedinstvo vjernika ili različitih crkava predstavljeno slikom tijela ili neke pojedinačne crkve ili univerzalne Crkve. Termin *corpus fictum et repraesentatum* kao oznaka za *universitas* s vremenom se počeo upotrebljavati paralelno s drugim terminom, *persona ficta et repraesentata*, koji u razvoju pojma predstavnništva ima još značajniju ulogu (Hofmann, 2007: 151).

3.2. *Persona ficta et repraesentata*

U klasičnom rimskom pravu “ne postoji tekst koji *universitas* izravno naziva *persona*” (Maitland, 1900: xviii). Prva razvijena teorija pravne osobnosti kolektivnog tijela jest teorija *personae fictae* pape i kanonista Inocenta IV, nastala u okviru kanonskog prava sredinom 13. stoljeća kojom se korporacija određuje kao *persona*.¹⁴

¹⁴ Pojam pravne osobe kao društvene tvorevine, kojoj pravni poredak priznaje svojstvo pravnog subjekta unatoč tome što se ne radi o fizičkoj osobi, u rimskom pravu oblikovao se sporo i s dosta poteškoća. Budući da se teorija pravne osobnosti snažno razvija tek u okviru pandektne nauke, rimskog prava prerađenog djelovanjem srednjovjekovne glosatorske i postglosatorske pravne škole i njegovom recepcijom u zapadnoeuropskim zemljama u 15. i 16. stoljeću, i da se zapravo prije toga ne susrećemo s pojmom pravne osobe (*persona moralis, persona iuridica*), možemo se složiti sa zaključkom da klasično “rimsko pravo, iako je dalo niz ideja i pogleda značajnih za utvrđivanje pravne osobnosti, nije uspjelo do kraja izgraditi taj pojam” (Romac, 1989: 279). Usp. sud francuskog pravnog historičara Jeana Gaudemeta: “ne čini se da je rimsko pravo, čak i u svom posljednjem stadiju, uspjelo razraditi teoriju pravne osobnosti niti jasno razviti njezin pojam” (Gaudemet, 1974: 62). No iako nije ponudilo teoriju pravne ili moralne osobnosti, klasično je rimsko pravo srednjovjekovnim pravnicima pružilo niz elemenata i primjera na kojima je takva teorija mogla biti izgrađena. Radilo se, prije svega, o načinu na koji je pojam *universitas* definiran u klasičnom rimskom pravu. Primjerice, prema klasičnom rimskom korporativnom pravu, kolektivna tijela mogla su se pojavljivati kao tužitelji ili tuženi pred sudom, a njihovi predstavnici tretirani su ne kao predstavnici individua koje sačinjavaju predstavljeno tijelo, nego kao predstavnici samog tijela. Nadalje, novac koji je *universitas* dužan ili potražuje nije novac što su ga dužni ili što ga potražuju njegovi članovi. Konačno, rob kojeg je *universitas* oslobodio poštovanje ne duguje njegovim članovima, nego kolektivnom tijelu koje priznaje kao svog patrona (v. Michaud-Quantin, 1970: 202). Prema sudu velikog francuskog medievalista Pierrea Michaud-Quantina, romanisti su već sredinom 12. stoljeća posjedovali “zadovoljavajuću teoriju djelovanja i funkcioniranja kolektivne moralne osobe” kojoj su kanonisti pridodali stoljeća praktičnog iskustva primjene koncepta rimskog prava koji su nastanak, postojanje i djelovanje takve osobe činili mogućim (Michaud-Quantin, 1970: 204). Iako srednjovjekovno kanonsko pravo, koje se razvijalo izravno se oslanjajući na rimsku pravnu znanost, pojam pravne osobnosti nije poznavalo prije 13. stoljeća, svi elementi potrebni za njegovu izgradnju bili su prisutni već i

U okviru te teorije moralna, odnosno pravna osoba shvaćena je kao osoba koja je formalno različita od individua od kojih je kolektivno tijelo koje ona označava sačinjeno, a koje je, u materijalnom smislu, njima istovremeno identično. Prema određenju Inocenta, kolektiv “*figitur una persona, on je nomen intellectuale*”. U srednjovjekovnom latinskom izraz *figitur* znači “predstavljati neko biće smatrajući ga postojećim, a koje zapravo ne postoji u ‘prirodi stvari’” (Michaud-Quantin, 1970: 207). To biće, unatoč tome što ne posjeduje fizičku egzistenciju, nije puka fikcija, ono je rezultat intelektualne aktivnosti pravnika kojom se “iskazuje i predstavlja stvarnost”, a koja polazi od odnosa koji u kolektiv vezuju individue kao njegov realni supstrat (Michaud-Quantin, 1970: 208).¹⁵ Iako nije dio stvarnosti, *persona ficta* tu stvarnost, u kojoj ima temelj i s kojom ostaje usko povezana, objašnjava posredstvom zamišljene slike njezina jedinstva. Utoliko je razumljiv i termin *res incorporalis* koji Inocent koristi kako bi opisao *universitas*: on kao rezultat pravne imaginacije nije puka fikcija, nego netjelesna stvar jer nedostatak materijalnog, tjelesnog aspekta nadoknađuje realitetom na koji se referira. Kad ga pak određuje kao *nomen juris*, Inocent *universitas* ne suprotstavlja stvari (*res*), nego fizičkim osobama koje ga sačinjavaju. Koncept *personae repraesentatae* kao *personae non verae sed repraesentatae* naglasak stavlja na razliku između stvarne osobe i osobe koja postoji samo kroz reprezentaciju u smislu stvaranja predodžbe (Pitkin, 1967: 242). Kao *nomen juris et non personarum, universitas* je pravni termin kojim se imenuje rezultat onog *figere* kojim se “konstruira, pretpostavlja, zamišlja, predstavlja” osobu koja je, kao *persona ficta*, kolektivni nositelj prava i dužnosti (Michaud-Quantin, 1970: 209; usp. Hofmann, 2007: 154-155, 169).

Persona ficta et repraesentata jest, prvenstveno, “operativni koncept” kojim se “opisuje i uređuje ono što se zbiva u kolektivnom djelovanju grupe koja ima status *universitas*” (Michaud-Quantin, 1970: 209; usp. Hofmann, 2007: 161). Riječ je o oznaci za kolektiv zamišljen u pravnom mediju kao slika jedinstva po analogiji s prirodnim osobom. Ono što je pritom fiktivno u naravi *personae fictae* nije pretpostavka jedinstva udruženih individua, nego identifikacija kolektiviteta i osobe koja

ranije u okviru crkvenog nauka o vlasništvu. Sveto vlasništvo Crkve pripadalo je moralnoj osobi Boga ili nekog sveca, a ne onima koji su tu Crkvu trenutno sačinjavali i kojima je to vlasništvo tek povjereno na brigu. U svjetovnom civilnom pravu značajnu ulogu odigrali su sjevernotalijanski gradovi, i sami definirani kao *universitas*, koji su tijekom 12. stoljeća pružili priliku za neposrednu primjenu razvijenih načela ponovno otkrivenog rimskog prava (Michaud-Quantin, 1970: 203-204).

¹⁵ U svojoj analizi doprinosa srednjovjekovnih kanonista nastanku koncilske teorije Tierney je pokazao da je primjena korporativnog kanonskog prava, jednom kad je razvijeno i aplicirano na razini pojedinačnih crkava, na univerzalnu Crkvu imala za posljedicu da Crkva kao *corpus mysticum* nije više shvaćena kao “puka metafora”. Naprotiv, tom je sintagmom označavano “stvarno, pravno i korporativno jedinstvo vjernika” (Tierney, 1955: 131).

se vrši posredstvom slike kojom je pluralitet fiktivno preobražen u jedinstvo (Hofmann, 2007: 168).

Upravo je, smatra Hofmann, ta predmoderna ideja slike, kojom su *persona ficta* i *corpus fictum* još uvijek prožeti, ono što onemogućuje, kao što je prethodno naglašeno, “čistu apstrakciju pravne osobe”, odnosno “strogo suprotstavljanje mišljenog jedinstva i faktične mnogostrukosti, stvarnosti i pravne fikcije” (Hofmann, 2007: 169). S tim je u vezi i smisao koji pojam *repraesentatio* i njegovi derivati poprimaju kad su *persona ficta et repraesentata* i *corpus fictum et repraesentatum* u pitanju. U izrazu *unum corpus repraesentare* glagol reprezentirati ima značenje oblikovanja, stvaranja nekog jedinstva po uzoru na prirodnu osobu (Hofmann, 2007: 169). A u definiciji kolegija kao *corpus fictum repraesentatum per singulos in unum congregatos*, koju je dao benediktinski kanonist Panormitanus, *repraesentatum* označava stvaranje, oblikovanje kolektiviteta po uzoru na način na koji udovi formiraju tijelo, a koje je rezultat okupljanja članova kolegija. U tom analogijskom načinu mišljenja kolektiviteta posebno mjesto zauzima shema *caput-corporis* kojom je kršćanska misao snažno obilježila kanonsku teoriju korporacija (Hofmann, 2007: 169; v. također Michaud-Quantin, 1970: 60).

3.3. Ideja pravnog zastupanja u srednjovjekovnom pravu

Iako su pojmovi *persona iuridica* i *persona moralis* u tom trenutku još uvijek nepoznati, ideja pravne osobnosti sredinom 13. stoljeća već je izborna zahvaljujući pojmovima *corpus fictum et repraesentatum* i *persona ficta et repraesentata*. Ta je činjenica na odlučujući način utjecala na razvoj pojma *repraesentatio* jer se od tada njegov sadržaj sve više povezuje s idejom zastupanja na temelju dobivenih ovlasti. Naime, budući da jurisdikciju ima tek u “virtualnom posjedu”, kolektivitet je prema Inocentu IV. “pravno nesposoban da sam vrši onu jurisdikciju koju je zadužen prenijeti na svog izabranika” (Michaud-Quantin, 1970: 253). Srednjovjekovnim je pravnicima rimsko pravo stavilo na raspolaganje “razvijenu teoriju i praksu” kojom se takva nesposobnost kolektivnih tijela, a koja je prepoznata po uzoru na onu maloljetnika i osoba lišenih razuma, nadomješta djelovanjem “prokuratora, tutora, kuratora” (Michaud-Quantin, 1970: 305). Drugim riječima, jednako kao što je u rimskom pravu u antičkom periodu *universitas* određen kao *persona incerta* koja treba *actores* da bi mogla pravno djelovati, tako i u kasnom srednjem vijeku *universitas* shvaćen kao *persona ficta* treba zastupnike koji će djelovati u njegovo ime i na taj način pravnu fikciju učiniti pravno djelatnom osobom (usp. Vieira i Runciman, 2008: 13). Ta ideja pravnog zastupanja pravne osobe kolektivnog tijela bit će, od tog trenutka sve češće, iskazana upravo glagolom *repraesentare*. U spisima Alberta Gaudinusa, bolonjskog komentatora, naći ćemo već u drugoj polovici 13. stoljeća upravo takvu upotrebu riječi *repraesentare*. Imajući pred očima jasnu ideju da

je *universitas*, kao rezultat pravne fikcije, jedna osoba (*unius personae repraesentat vicem*), Gaudinus navodi da prokurator u kaznenom postupku pred sudom nastupa umjesto korporacije, *repraesentet vicem universitatis*. Od kraja 13. stoljeća i samo djelovanje zastupnika pred sudom počinje se uobičajeno opisivati kao *repraesentare* (Pitkin, 1967: 242; v. također Hofmann, 2007: 186).

Taj novi impuls u razvoju pojma predstavništva zbiva se paralelno s postupnim slabljenjem negativnog principa koji je onemogućavao ugovaranje u ime treće osobe, a koji je obilježavao klasično rimsko pravo. Hofmann pokazuje na koji se način “načelo posredništva ukorijenilo” i u materijalnom i u procesnom pravu (Hofmann, 2007: 181). Taj proces odvijao se preko *ius civile* gradova srednje i sjeverne Italije čiji je trgovački razvoj zahtijevao priznanje stipulacije zaključene od strane treće osobe, to jest mogućnost stvaranja izravnih obveza za treće osobe. On je, također, zahvatio i kanonsko pravo koje počinje priznavati djelovanje posredstvom treće osobe. Djelovanjem glosatora i komentatora dolazi do “erozije načela koje zabranjuje stipulaciju” i u samom rimskom pravu koje je u talijanskim gradovima i dalje vrijedilo supsidijarno (Hofmann, 2007: 178-179).

Termin *repraesentatio* zadobiva ovo novo, moderno značenje zastupanja u spoju s pojmom osobe (Hofmann, 2007: 193). *Persona* se u svom izvornom značenju maske podjednako odnosi na tumača i ulogu koju izvodi noseći tu masku kao i na tako predstavljeni lik. I u pravnom je jeziku očuvan ambivalentni karakter pojma: *persona* je i osoba koja je subjekt prava, ali kad se pojavljuje u izrazima poput *personam habere* ili *personam agere, gerere, suscipere, sustinere* tada označava i ulogu koju netko preuzima na sebe. U tom drugom smislu *persona* može označavati službu, dužnost, punomoć, ali i zastupanje po mandatu (Hofmann, 2007: 182-185). Ovo je posljednje značenje, međutim, posve jasno iskazano tek u formuli Bartolusa, velikog komentatora prve polovine 14. stoljeća, *personam alicuius repraesentare*. Za razliku od pojma *persona repraesentata* kojim se označavala slikovna predodžba kolektiva po analogiji s prirodnim tijelom, Bartolusova sintagma opisuju “zastupništvo u smislu djelovanja s neposrednim pravnim učinkom u korist trećih” (Hofmann, 2007: 187). Radi se o pravnom identificiranju dviju osoba, o “fiktivnom jedinstvu zastupnika i zastupljenoga koje se primjenjuje na slučajeve (kvalificirane kao iznimne) autorizacije i izravnog obvezivanja trećih” (Hofmann, 2007: 192). Upravo je takvo shvaćanje pojma *repraesentatio* poslužilo kao osnova moderne teorije predstavničkog djelovanja.

3.4. Zastupanje korporacija

Razvoj pojma predstavništva u smislu pravnog zastupanja odražavao je snažan zamah, riječima Michaud-Quantina, “komunitarnog pokreta” koji je obilježio latinski srednji vijek 12. i 13. stoljeća. Taj se pokret očitovao u osnivanju brojnih kolek-

tivnih tijela o čijoj raznolikosti svjedoči mnoštvo naziva, kao što su *corpus, universitas, communitas, collegium, societas, consortium, schola, ecclesia, capitulum, hospitale, pons, congregatio, conventus, ordo, civitas, municipium, burgus* i brojni drugi, koje su korporacije, ovisno o svojoj funkciji, mogle nositi. Bogat korporativni život, kako u svjetovnoj tako i u duhovnoj sferi, tražio je razvoj primjerenih pravnih instrumenata koji će omogućiti njegovo svakodnevno funkcioniranje. A to je, prije svega, značilo mogućnost pravnog zastupanja korporacija kao pravnih osoba pred sudom.

U pravnoj teoriji kasnog srednjeg vijeka određeno je da korporacija može "izabirati svoje vlastite službenike i predstavnike, može unutar izvjesnih granica donositi statute, može posjedovati vlasništvo i može, kao pravna osoba, tužiti i biti tužena posredstvom *syndicusa* i *procuratora*" (Post, 1964: 29-30). Temeljna pretpostavka vršenja tih prava bila je sposobnost korporacije da izrazi svoju kolektivnu volju kako bi ili sama donijela potrebnu odluku ili izabrala svog zastupnika koji će tu odluku donijeti u njezino ime (Michaud-Quantin, 1970: 271).¹⁶

Praksa korporativnog zastupništva započela je najranije u Italiji, kako zbog razvijenog urbanog života i trgovine tako i zbog procesa oživljavanja rimskog prava, velikim dijelom na snazi i nakon raspada Rimskog Carstva, koji je svoje središte imao u Bologni. Pored toga, velik doprinos širenju načela rimskog prava dala je i

¹⁶ U situaciji kad nije bilo moguće postići jednoglasnost, koja i dalje ostaje regulativnom idejom, posebice u korporativnom pravu kanonista, srednjovjekovni su pravници rješenje pronašli u primjeni i razvoju načela klasičnog rimskog prava. Prvo načelo, preuzeto podjednako i u kanonskom i u civilnom pravu, bilo je ono kojim je *quorum* potreban za donošenje odluke određen u visini dvije trećine ukupnog članstva korporacije. U pogledu samog odlučivanja usvojeno je rimskopravno načelo većine u skladu s kojim se odluka koju je donijela većina pripisuje svima (Michaud-Quantin, 1970: 273). Dok je u civilnom pravu prihvaćeno numeričko, kvantitativno shvaćanje većine karakteristično za rimsko pravo, u kanonskom je pravu izvršena bitna modifikacija tog načela kroz inzistiranje na kvalitativnom aspektu većinskog odlučivanja. Radi se o doktrini *major et sanior pars* koja se razvija tijekom 12. stoljeća i koja će snažno utjecati na razvoj onog shvaćanja predstavnništva koje je poznato kao *repraesentatio identitatis*. Većinska odluka iskazana je kombinacijom triju čimbenika: brojem glasova (*numerus*), osobnom vrijednošću onih koji glasaju (*dignitas, auctoritas*) i njihovim natprirodnim motivima (*zelus*). Većina je rezultat suglasja barem dvaju od tri navedena čimbenika (Michaud-Quantin, 1970: 278; Pennington, 1988: 451; Tierney, 1982: 23; Quillet, 1988: 577-578). Riječ je, dakle, o kvalitativnoj većini koja u sebi uvijek mora izražavati normativni element (primjerice pobožnost ili umnost) kojim kolektivno djelovanje korporacije treba biti prožeto. S obzirom na to da nisu postojali izvanjski, objektivni kriteriji koji bi omogućili da većina bude utvrđena na neosporan način, odluke crkvenih korporacija, posebno one koje su se odnosile na izbor glave korporacije ili njezina predstavnika, često su dovodene u pitanje. Zbog toga je uobičajena procedura izbora podrazumijevala potvrdu rezultata od strane više hijerarhijske instance. Kako u izboru pape takva instance nije postojala, kardinalski zbor odlučivao je u skladu s čistim numeričkim, dvotrećinskim kriterijem (Michaud-Quantin, 1970: 281).

papinska kurija. Tijekom čitavog 12. stoljeća prilagođavala je rimskopravni postupak za potrebe zastupanja crkvenih korporacija pred crkvenim sudovima, da bi, na prijelazu u 13. stoljeće, praksa zastupanja crkvenih korporacija posredstvom prokuratora, a ne samo prelata kao zastupnika koji djeluje *ex officio*, bila nedvosmisleno priznata (Post, 1964: 66-67, 80, 86).

U skladu s odredbama rimskog prava, srednjovjekovno civilno korporativno pravo predviđalo je da *universitas* kao pravnu osobu, ali ne i njegove pojedine članove kao fizičke osobe, zastupa *actor* ili *syndic*. Dok je *actor* u svom djelovanju mandatom ograničen na jedan predmet i ne posjeduje ovlasti za zastupanje *pro futuro*, *syndic* "prima opći mandat za zastupanje zajednice u svim poslovima" (Michaud-Quantin, 1970: 307). Za razliku od *procuratora* koji u civilnom pravu zastupa pojedinca koji ostaje njegovim principalom tijekom postupka, *actor* ili *syndic* zastupaju korporaciju temeljem *libera administratio*, poput "tutora ili kuratora maloljetnika" ili pravno nesposobne osobe (Michaud-Quantin, 1970: 307). *Actor* i *syndic* tim ovlastima ne raspoložu, kao što je to bio slučaj u antici, *ex officio*, u skladu s odredbama javnog prava koje nije dopuštalo da se kolektivno tijelo ostavi bez pravne zaštite, nego na temelju izborom iskazane volje članova korporacije koju zastupaju (Michaud-Quantin, 1970: 309). Zastupanjem korporacije u sudskom postupku nisu iscrpljene funkcije koje su njezini zastupnici mogli vršiti. Korporaciju su mogli zastupati pred višim instancama vlasti unutar političkog tijela kojem je korporacija pripadala, ili, kao što je to bio slučaj s neovisnim gradovima, pred vlastima nekog stranog političkog tijela. Štoviše, izabranim zastupnicima povjeravano je i obnašanje vlasti unutar same korporacije (Michaud-Quantin, 1970: 313-315).¹⁷

U srednjovjekovnom kanonskom pravu postojao je niz različitih naziva za zastupnike crkvenih kolektivnih tijela, međutim oni su postupno nestali ustupivši mjesto jednoobraznoj upotrebi termina *procurator* kojim su označavani svi zastupnici crkvenih korporacija (Michaud-Quantin, 1970: 308). Njihovi su poglavari postavljani od strane nadređenih razina crkvene hijerarhije sve do sredine 13. stoljeća, kad je kapitul priznat kao *collegium* koji uživa pravo sam izabrati svog *procuratora*. No za razliku od civilnog prava poglavar crkvene korporacije cjelinu svojih ovlasti

¹⁷ U 12. i 13. stoljeću većina gradova ustrojenih kao korporacije izborila je pravo da sami biraju svoje predstavnike u vijeću (*consilium*) koje je kao savjetodavno tijelo stajalo na raspolaganju teritorijalnom gospodaru u čijim je rukama bila izvršna vlast. Jedan od jasnih pokazatelja jačanja korporacija u kasnom srednjem vijeku bio je proces kojim je postupno izboreno pravo da gradovi sami biraju, umjesto da im se odlukom višeg feudalnog gospodara nameće, osobu ili tijelo koje će vršiti izvršnu vlast. U tim izmijenjenim uvjetima vijeće je postalo tijelo koje donosi odluke, a koje glava korporacije zatim izvršava. Potrebno je pritom razlikovati opće vijeće (*commune consilium*) u čijem radu sudjeluju svi građani kao članovi korporacije, a koje se sastaje povremeno radi donošenja najvažnijih odluka poput izbora novih zastupnika, od vijeća koje je uže, stalno tijelo i donosi odluke u ime korporacije (*consilium*) (Michaud-Quantin, 1970: 317-318).

ne prima od onih koji čine korporaciju, pa čak ni onda kad su upravo oni ti koji su ga izabrali. Njegove ovlasti proizlaze iz njegova položaja koji zauzima u crkvenoj hijerarhiji i on je stoga "odgovoran samo Bogu i svojim nadređenima" (Michaud-Quantin, 1970: 311; v. također Tierney, 1982: 26-27). Taj će se stav, međutim, tijekom 13. stoljeća postupno mijenjati, pa će, pod utjecajem pravnog definiranja odnosa između biskupa i kapitula, ovlasti prelata, u pogledu jurisdikcije i administracije, biti shvaćene kao rezultat njegova izbora. Dakle, kao delegacija ovlasti od strane onih kojima prelat predsjedava. Pored toga, kanonsko je pravo razvilo mehanizme koji su u bitnom smislu ograničavali djelovanje *procurator*a crkvene korporacije kako u pogledu donošenja odluka unutar same korporacije tako i u pogledu njezina zastupanja prema vani.

3.5. Kanonski model korporacije

Specifičnost kanonskog modela korporacije proizlazi iz minuciozne elaboracije strukture crkvene korporacije u smislu preciznog utvrđivanja odnosa između biskupa kao glave i kanonika kao udova jedinstvenog tijela Crkve, a koju su, nastavljajući na rad dekretista, proveli dekretalisti tijekom 13. stoljeća.¹⁸ Oko temeljnog pitanja o mjestu jurisdikcije u korporaciji u kanonskom pravu 13. stoljeća oblikovale su se dvije oprečne doktrine. Prva je autoritarna doktrina velikog pape-pravnika Inocenta IV. prema kojoj jurisdikcija u korporaciji pripada isključivo njezinoj glavi, a ne samoj korporaciji. Druga je ona Hostiensisa, kardinala i biskupa iz Ostije, prema kojoj jurisdikcija u korporaciji ne pripada samo glavi, nego i njezinim udovima. Hostiensisov nauk o korporacijama polazio je od temeljnog načela da je, u pitanjima koja se tiču interesa cjelokupne korporacije, potreban zajednički pristanak i njezine glave i njezinih udova, odnosno kanonika koji sačinjavaju kapitul i biskupa¹⁹

¹⁸ Tierney shematski svodi sve oblike srednjovjekovnih *universitates* na dva osnovna modela. S jedne je strane kanonski u kojem, kao što smo vidjeli, ovlasti korporativnog poglavara ne proizlaze bez ostatka iz delegacije članova koji tu korporaciju čine. Ovisno o tome kako su raspodjeljene ovlasti između biskupa i njegova kapitula, kanonski model može poslužiti kao osnova za političke teorije i apsolutističke i konstitucionalističke orijentacije. U istu svrhu može poslužiti i drugi model, utemeljen izravno u rimskom pravu. U njemu je sva vlast izvedena iz korporativne zajednice koja tu vlast činom izbora delegira na obnašatelja funkcije njezina poglavara. Moguća upotreba tog modela u političkoj teoriji ovisi o načinu na koji je koncipiran prijenos prava, odnosno o tome je li on jednokratni i nepovratni ili pak zajednica ovlasti poglavara može mijenjati, pa čak i povući (Tierney, 1982: 26-27).

¹⁹ Ovdje se radi o primjeni rimskopravnog načela, poznatog iz Justinijanove kodifikacije, koje glasi: ono što se odnosi na sve treba od svih biti prihvaćeno (*quod omnes similiter tangit, ab omnibus comprobetur*). Riječ je o najpoznatijoj medievalnoj pravnoj maksimi čije je značenje, kao osnove teorije pristanka na kojoj su građane i korporativna teorija i teorija predstavničke vladavine, daleko premašilo njezinu izvornu ulogu u pravu antičkog Rima (Pennington, 1988: 440). U Justinijanovoj kodifikaciji maksima *quod omnes tangit* bila je načelo privatnog prava prema

(Tierney, 1955: 111, 117). Upravo je ova druga, kompleksnija koncepcija, u većoj mjeri prilagođena realnom životu crkvenih kolektivnih tijela, u konačnici prevladala u kanonskom pravu (Tierney, 1955: 106-108).²⁰

Osim što je zajedno s kapitulom upravljao crkvenom korporacijom, prelat je kao njezina glava, *ex officio*, zastupao i interese tijela kojima je predsjedao (Tierney, 1955: 117). No i u ovom slučaju njegovo je djelovanje bilo podvrgnuto pravnim ograničenjima. Temeljno ograničenje, u skladu s kojim je prelat crkvenom imovinom, čak i kad je uživao ovlasti *libera administratio*, mogao raspolagati samo uz pristanak korporacije, proizlazilo je iz činjenice da on nije vlasnik te imovine koju je trebao pravno zaštititi. Prelat je njezin *administrator*, *dispensator* ili *procurator* koji djeluje kao zastupnik njezina stvarnog vlasnika.²¹ Stoga se njegova uloga u kanonskom pravu uspoređuje s onom koju u klasičnom rimskom pravu ima *tutor*, *actor* ili *administrator*. Iako kanonisti iz toga nisu nikad izveli krajnje pravne konzekvence,

kojem je regulirano kolegijalno tutorstvo. Naime, kad je postojalo više *tutores*, tada je donošenje odluke koja se odnosila na njihova štitenika podrazumijevalo pristanak svakog od njih (Stein, 1988: 47; Post, 1964: 169). U razdoblju od 12. do 14. stoljeća legisti i kanonisti proširili su primjenu te maksime na različite pravne situacije u kojima su u pitanju bila zajednička prava više pravnih subjekata i učinili je sastavnim dijelom prava korporacija (Post, 1964: 171, 175). Iako ga izrijeком ne spominje, smisao *quod omnes tangit* potvrđen je kao norma kanonskog prava dekretalom pape Honoriusa III. *Etsi membra* u ranom 13. stoljeću. Tijekom naredna četiri stoljeća kanonisti će svojim komentarima širiti primjenu načela koje je tim dekretalom proglašeno (Pennington, 2004: 363-364). U kanonskom pravu *quod omnes tangit* imao je dvojaku primjenu. S jedne strane, ta je maksima utjecala na oblikovanje postupka odlučivanja unutar crkvenih korporacija, potvrđujući pravo kapitula da sudjeluje u donošenju onih odluka koje su se ticale njegovih interesa. S druge strane, ona je, iskazana dekretalom *Etsi membra*, postala "ključnim pravnim opravdanjem prava koje su osobe i crkvene institucije imale da šalju zastupnike u skupštine koje su se bavile pitanjima koja su se odnosila na njihove interese i prava koje su one imale da, kroz svoje zastupnike, daju pristanak na nove zakone" (Pennington, 2004: 363). *Quod omnes tangit* stoga se s pravom može smatrati jednim od pravnih temelja koncilskog pokreta.

²⁰ Način odlučivanja u crkvenoj korporaciji ovisio je o dva čimbenika. S jedne strane, riječ je o tome utječe li odluka na interese isključivo kapitula, odnosno biskupa ili se pak odnosi na interese cjelokupne korporacije. S druge strane, izravno vezano uz narav odluke koju treba donijeti, radilo se o tome očituje li se poglavar o toj odluci kao jedan od kanonika (*ut canonicus*) ili kao prelat (*ut prelatus*). Na temelju ta dva čimbenika Hostiensis izvodi trodijelnu klasifikaciju. Kad je riječ o pitanjima koja se tiču interesa kapitula, tada prelat sjedi *ut canonicus* i njegov glas vrijedi jednako kao i glasovi ostalih kanonika. Kad su u pitanju odluke koje se tiču interesa čitave korporacije, tada prelat uvijek sjedi *ut prelatus*, ali i tada odluka ne može biti donijeta bez pristanka kapitula, odnosno njegova *maior et sanior pars*. Kapitul ima savjetodavnu ulogu samo u onim pitanjima koja se odnose isključivo na interes prelata i tada prelat može odlučivati samostalno, bez pristanka kapitula (Tierney, 1955: 114-116).

²¹ *Glossa Ordinaria* na *Decretum* navodi četiri mogućnosti u pogledu vlasništva crkvenih dobara. Vlasnik može biti Bog, crkva kao pravna osoba, siromašni čijem su uzdržavanju ta dobra namijenjena, svećenici koji čine crkvenu korporaciju (Michaud-Quantin, 1970: 287-288).

pa je pitanje smjene biskupa bilo i dalje regulirano složenom procedurom koja je zahtijevala daleko više od opoziva od strane kanonika, određenje prelata kao *procuratoris rerum ecclesiae* nosilo je sa sobom snažne konotacije ograničavanja njegove vlasti u odnosu na tijelo kojim je upravljao i koje je predstavljao jer je prema rimskom i kanonskom pravu *procurator* mogao biti lišen mandata zbog nesavjesnog raspolaganja imovinom koja mu je povjerena (Tierney, 1955: 172). Posebno onda kad je prelat na svoju dužnost stupio temeljem izbora koje je provela korporacija.

Pored toga, kapitul je imao i pravo sam izabrati zasebnog proktora koji ga je zastupao u onim poslovima koji se tiču njegovih interesa. Štoviše, to je u nekim slučajevima bila i njegova dužnost jer je na sinodu *ecclesia cathedralis* bila predstavljena istovremenom prisutnošću i biskupa i posebnog proktora kojeg je, kao svog zastupnika, birao kapitul. U svakodnevnim pravnim poslovima koji se nisu odnosili na otuđenje imovine i nisu se ticali interesa članova korporacije prelat je mogao samostalno djelovati kao pravni zastupnik kolektivnog tijela (Michaud-Quantin, 1970: 288-289; Tierney, 1955: 123-124).

Iako kanonski model korporacije kombinira dva različita shvaćanja pojma *repraesentatio*, onaj personifikacije zajednice u njezinoj glavi i onaj delegiranja ovlasti od strane zajednice njezinu zastupniku, pod utjecajem dekretalista sve će više jačati važnost ovog drugog shvaćanja u kojem je naglasak na činu izbora proktora. Tome je nedvojbeno pridonijela i činjenica da su kanonisti bili složni u stavu da su “jurisdikcija i upravna vlast biskupa izvedene iz izbora”, a ne iz njegova posvećenja kojim on stječe svoje sakramentalne moći²² (Tierney, 1955: 126; Tierney, 1982: 27, 69). Drugim riječima, sredinom 13. stoljeća *plena potestas* biskupa počinje se shvaćati kao “oblik proktorskog mandata koji je svome nosiocu povjeravao široku, ali u osnovi izvedenu i ni u kojem slučaju neodgovornu vlast” (Tierney, 1955: 147).²³

²² U skladu je s tim stavom i doktrina o devoluciji vlasti biskupa na kapitul koja je u kanonskom pravu izgrađena tijekom 13. stoljeća. U skladu s njom, u slučaju da se nađe u situaciji da nema svog biskupa, kapitul može vršiti sve one funkcije koje je biskup od njega primio činom izbora. A upravo su te funkcije, za razliku od onih koje je biskup primio posvećenjem, bile ključne za upravljanje crkvenom korporacijom (Tierney, 1955: 127-130).

²³ Tierney je uvjerljivo pokazao da je kanonska teorija korporacija dekretalista bila u suprotnosti s doktrinom ekstremnog papizma koju su istovremeno zastupali. Prema toj doktrini papa je Božji namjesnik, *dominus mundi*, koji, nevezan ljudskim zakonima, uživa apsolutnu vlast u upravljanju Crkvom, a njegova je volja, neovisno o umnosti njezina sadržaja, izvor zakona kojem se dužuje poslušnost (Tierney, 1955: 88). Papa je identificiran sa samom Crkvom i njegovu vlast ne mogu ograničiti ni kardinali ni koncil (Tierney, 1955: 92). Istovremeno, upravo je njihova teorija korporativnog prava, u čijem je središtu ključno načelo *Praelati non sunt domini, sed procuratores*, omogućila da se, kroz njezinu primjenu na univerzalnu Crkvu redefiniranu u pravnom smislu kao korporaciju, u pitanje dovede ideja “unitarnog apsolutizma” koju su promicali na razini univerzalne Crkve (Tierney, 1955: 205, 243).

3.6. Zastupanje u srednjovjekovnom javnom pravu

Tijekom 12. i 13. stoljeća obnova rimskog i razvitak kanonskog prava koji je tu obnovu pratio učinili su pravni instrumentarij zastupništva raspoloživim i za primjenu u sferi javnog prava. U onim kraljevstvima u kojima je kraljevska vlast bila snažna, pravne maksime i koncepti rimskog prava, čiji je smisao već bio obogaćen širokom primjenom u kanonskom pravu, stavljeni su u službu upravne centralizacije (v. Post, 1964: 61-63).

Važan dio tog procesa centralizacije činile su skupštine koje je vladar sazivao pozivajući se na logiku rimske privatnopravne maksime *quod omnes tangit* prema kojoj ono što se odnosi na sve treba od svih biti prihvaćeno. U skladu s tom maksimom rješavanje izvanredne situacije čije postojanje utvrđuje vladar samostalno, a koja ugrožava *status regis et regni* i utoliko se tiče interesa i kralja i kraljevstva, zahtijeva njihov obostrani pristanak. To je u praksi značilo pristanak na raspisivanje poreza radi prikupljanja sredstava potrebnih za suzbijanje opasnosti koja prijete političkom tijelu. U tu su svrhu sazivane skupštine kako bi se okupili svi oni subjekti kraljevstva čiji su interesi bili u pitanju, uključujući i korporativna tijela poput gradova koja su bila prisutna posredstvom svojih zastupnika. U omogućavanju takve vrste zastupništva ključnu je ulogu odigrao prethodno opisani razvoj korporativne teorije zastupanja, osobito u okviru kanonskog prava.

Nužnost osiguranja pristanka svih zainteresiranih strana nije implicirala ograničenje kraljeva prerogativa jer je taj pristanak bio pretežno proceduralne naravi. Naime, budući da bi to bilo protivno načelima javne koristi i nužde na kojima su počivali pred njih postavljeni kraljevi zahtjevi, pristanak nije mogao biti uskraćen ako su oni koji trebaju pristati bili primjereno obaviješteni o razlozima koji vladara navode na raspisivanje novih poreza i ako su imali priliku iznijeti obranu svojih prava koja su time ugrožena (Post, 1964: 114-115, 205, 209-210, 227, 231, 237).

Pod uvjetom da je bila dovoljno snažna da se može suprotstaviti partikularističkim tendencijama još uvijek feudalnog društva, središnja je vlast od zastupnika u skupštinama zahtijevala da ih njihovi mandatar i opskrbe takvim ovlaštenjima koja će sadržavati iz rimskog prava preuzetu klauzulu *plena potestas*²⁴. Takvo ovlaštenje

²⁴ *Plena potestas* je rimskopravna formula koja je u antici značila da *procurator* u čijem je mandatu navedena u potpunosti reprezentira svog principala (Post, 1964: 93). U civilnom i kanonskom pravu općim je mandatom, za razliku od specijalnog koji djelovanje zastupnika ograničava samo na one poslove i samo u onom vremenu koje je navedeno u mandatu, zastupnik ovlašten da djeluje u svim onim poslovima koji se tiču njegova principala. Do sredine 13. stoljeća utvrđeno je da ako opći mandat sadrži i klauzulu *plena potestas* ili njezin ekvivalent *libera administratio*, tada zastupnik može činiti i sve ono za što bi mu inače trebao poseban mandat (primjerice, za prodaju imovine principala). Budući da je poistovjećivala djelovanje zastupnika s djelovanjem njegova principala, *plena potestas* jamčila je da će odluka suda pravno obvezivati principala ko-

omogućavalo je da, djelujući u ime svojih principala kao da su oni sami prisutni, zastupnici preuzmu one obveze o kojima će, nakon savjetovanja s njima, odluku donijeti vladar (Post, 1964: 61-63, 91-92). Drugim riječima, radilo se, kao i u slučaju maksime *quod omnes tangit*, o iskazivanju pristanka u smislu priznanja prava kralja da samostalno donese odluku o tome kako otkloniti opasnost koja prijeti *l'estat du roialme*, a ne o ograničavanju njegova prerogativa (Post, 1964: 116). Ono što su zastupnici mogli bilo je pregovarati o iznosu tražene potpore i podnositi peticije kralju koji ih je imao pravo prihvatiti ili odbiti (Post, 1964: 115, 120, 156-157, 161).

Činjenica da su se skupštine o kojima je riječ shvaćale, prije svega, kao sudska tijela olakšala je prihvaćanje privatnopravnih formula i maksima rimskog prava kao normi kojima se reguliraju javnopravne procedure. Budući da se u oba slučaja radi o normama kojima se, s jedne strane, nastojalo osigurati pravo svih onih čijih će se pravnih interesa sudska presuda doticati da budu obaviješteni o postupku i pozvani da pred sudom iznesu svoja prava, a, s druge, i njihov prethodni pristanak na sudska presudu, i *quod omnes tangit* i *plena potestas* mogle su biti transponirane u sferu javnog prava u kojem su ključne institucije funkcionirale kao svojevrzne sudske instance.²⁵

4. Zaključak: *repraesentatio* od antičkog perioda do srednjovjekovnog shvaćanja predstavništva kao pravnog zastupanja

U ovom dijelu teksta prikazana je povijest pojma predstavništva u antičkom periodu i srednjovjekovnoj pravnoj znanosti u mjeri u kojoj je ta znanost, u svojoj kanon-

jeg je u sudske postupku zastupao *procurator* kao da je on osobno bio prisutan pred sudom. Ako je zastupnik koji posjeduje *plena potestas* djelovao protivno interesima svog principala, tada je *dominus* oštećen mogao tražiti sudske tužbe protiv svog zastupnika (Post, 1964: 92-102). Osim toga klauzula *plena potestas* korištena je i za definiranje ovlasti diplomatskih predstavnika (ambasadori), predstavnika pape (legati) i kraljeva (proktori) (Post, 1964: 103; v. također Tierney, 1982: 23-24).

²⁵ Praksu sazivanja zastupnika korporacija s punim ovlastima započeo je papa Inocent III. Kanonist školovan u Bologni, učenik velikog Huguccija, Inocent je nastojao učvrstiti vlast nad talijanskim gradovima koji su se nalazili pod papinskom jurisdikcijom upotrebljavajući pravni instrumentarij rimsko-kanonskog prava. Inocent je 1200. sazvaio zastupnike tih gradova koji su morali uživati *plena potestas* kako njihovi mandatar kasnije ne bi mogli dovesti u pitanje pravno obvezujući karakter papinskih naredbi. Oslanjajući se na ista pravna rješenja, Inocent je 1215. sazvaio zastupnike kapitula i samostana da sudjeluju u radu Četvrtog lateranskog koncila (Post, 1964: 86-87, 89, 108-109). Prvi svjetovni vladar koji je sazvaio zastupnike s punim ovlastima bio je Fridrih II, car Svetog Rimskog Carstva koji je 1231. sazvaio zastupnike s punim ovlastima toskanskih gradova (Post, 1964: 89). U Engleskoj, gdje je vlast kralja bila stvarna i u dobroj mjeri centralizirana, Henrik III. sazvaio je u Parlament zastupnike s punim ovlastima 1268. (Post, 1964: 108, 153-154). Do početka 14. stoljeća ta je praksa korporativnog zastupanja zaživjela u javnom pravu ne samo u Italiji i Engleskoj nego i u Francuskoj (1302) i Španjolskoj (1307) (Post, 1964: 62, 110).

skoj i civilnoj inačici, doprinijela razvoju ideje pravnog zastupanja kao jednog mogućeg oblika predstavnštva. Iako takvo shvaćanje predstavnštva u srednjem vijeku nije bilo dominantno, ono će postati prevladavajućim s nastupanjem moderne.

Unatoč tome što su u antičkom Rimu bili poznati mehanizmi djelovanja u ime nekoga ili nečega ili zamjenjivanja nekoga ili nečega, oni nisu bili opisivani kao *repraesentatio*. Smisao onoga što podrazumijevamo pod predstavnštvom u latinskom antičkom perioda bio je izražen jezicima prava i teatra. No ključan doprinos teoriji predstavnštva dala je, s jedne strane, srednjovjekovna teologija, a s druge, srednjovjekovna pravna znanost.

Repraesentatio je poprimio semantički sadržaj predstavljanja tek u ranokršćanskim teološkim raspravama. Tijekom ranog srednjeg vijeka *repraesentatio* u liturgiji postupno poprima značenje simboličkog predstavljanja koje će kasnije omogućiti povezivanje tog pojma s dotad marginaliziranim značenjem zamjene.

Srednjovjekovno civilno i kanonsko pravo postupno će obesnažiti negativno načelo rimskog prava kojim je bilo onemogućeno izravno zastupanje. Štoviše, sam pojam *repraesentatio* poprimit će značenje zastupanja na temelju delegiranih ovlasti bez kojega je moderna teorija političkog predstavnštva nezamisliva. To će se dogoditi zahvaljujući razvoju dviju doktrina. Prva je ona o mističnom tijelu Crkve u kojoj je tijekom 13. stoljeća korporativni jezik rimskog prava primijenjen na univerzalnu Crkvu. Kanonisti su Crkvu počeli opisivati ne samo kao *corpus mysticum* nego i kao *corpus fictum et repraesentatum* u smislu fiktivnog pravnog tijela mišljenog po analogiji s organskim tijelom. Druga doktrina, nastala također tijekom 13. stoljeća, jest ona *personae fictae et repraesentatae*. Njome je priznata pravna osobnost kolektivnim tijelima koja su nosila generički naziv *universitas*. Takvo poimanje korporacija kao fiktivnih tijela ili osoba koje opstojе samo u mediju prava snažno je utjecalo na razvoj pojma *repraesentatio* jer je ono podrazumijevalo da *universitas* treba zastupnike koji će djelovati u njegovo ime i na taj način pravnu fikciju učiniti pravno djelatnom. U srednjovjekovnom civilnom i kanonskom pravu djelovanje takvih zastupnika, *actora*, *syndica* i *procuratora*, počinje se, naime, uobičajeno opisivati glagolom *repraesentare*.

Ovaj pravni instrumentarij zastupništva već je tijekom 13. i 14. stoljeća upotrijebljen i u sferi javnog prava kao sredstvo upravne centralizacije. U tom su periodu monarsi počeli sazivati skupštine u kojima je bilo prisutno ne samo plemstvo nego i predstavnici korporacija kraljevstva. Opskrbljeni mandatom koji je sadržavao rimskopravnu formulu *plena potestas*, ti su predstavnici u ime svojih mandatora preuzimali obveze koje im je nametala kruna.

Iako je nastala upravo u kasnom srednjem vijeku, ideja izravnog pravnog zastupanja nije bila glavni oblik predstavnštva u tom periodu. Ono je obilježeno identitetskom

konceptijom predstavnništva u skladu s kojom se pravo predstavljanja cjeline priznaje onom njezinu dijelu koji se smatra najznačajnijim ili prevladavajućim. Takvo shvaćanje predstavnništva, sažeto iskazano sintagmom *pars-pro-toto*, predmet je drugog dijela teksta.

LITERATURA

- Böckenförde, Ernst-Wolfgang, 1983: *Demokratie und Repräsentation. Zur Kritik der heutigen Demokratiediskussion*, Hannover.
- Burns, J. H. (ur.), 1988: *The Cambridge History of Medieval Political Thought c. 350-c. 1450*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Canning, Joseph P., 1988a: Introduction: politics, institutions and ideas, u: Burns, J. H. (ur.), *The Cambridge History of Medieval Political Thought c. 350-c. 1450*, Cambridge University Press, Cambridge: 341-366.
- Canning, Joseph P., 1988b: Law, sovereignty and corporation theory, 1300-1450, u: Burns, J. H. (ur.), *The Cambridge History of Medieval Political Thought c. 350-c. 1450*, Cambridge University Press, Cambridge: 454-476.
- Divković, Mirko, 2006: *Latinsko-hrvatski rječnik*, Dunja, Bjelovar.
- Duso, Giuseppe, 1990: *Der Begriff der Repräsentation bei Hegel und das moderne Problem der politischen Einheit*, Nomos Verlag, Baden-Baden.
- Duso, Giuseppe (ur.), 1998: *Contratto sociale nella filosofia politica moderna*, Franco-Angeli, Milano.
- Duso, Giuseppe (ur.), 1999: *Il potere. Per la storia della filosofia politica moderna*, Carocci, Roma.
- Duso, Giuseppe, 2003: *La rappresentanza politica. Genesi e crisi del concetto*, Franco-Angeli, Milano.
- Duso, Giuseppe, 2006: *Die moderne politische Repräsentation: Entstehung und Krise des Begriffs*, Duncker&Humblot, Berlin.
- Hofmann, Hasso, 2003: *Repräsentation. Studien zur Wort- und Begriffsgeschichte von der Antike bis ins 19. Jahrhundert*, Duncker&Humblot, Berlin.
- Hofmann, Hasso, 2007: *Rappresentanza – rappresentazione. Parola e concetto dall'antichità all'ottocento*, Giuffrè Editore, Milano.
- Gaudemet, Jean, 1974: *Le droit privé romain*, Armand Colin, Paris.
- Gierke, Otto, 1900: *Political Theories of the Middle Age*, Beacon Press, Boston.
- Goyard-Fabre, Simone, 1983: Le concept de 'persona civilis' dans la philosophie politique de Hobbes, *Cahiers de philosophie politique et juridique de l'Université de Caen*, 3: 49-71.

- Kervégan, Jean-François, 1992: *Hegel, Carl Schmitt: Le politique entre spéculation et positivité*, Presses Universitaires de France, Paris.
- Kervégan, Jean-François, 2000: Sovereignty and Representation in Hegel, *The Philosophical Forum* (31) 3-4: 233-247.
- Kilmartin, Edward J., 1998: *The Eucharist in the West*, The Liturgical Press, Collegeville.
- Lalović, Dragutin, 2006: Habemus Levijatan?, *Politička misao* (43) 1: 115-126.
- Lessay, Franck, 1992: Le vocabulaire de la personne, u: Zarka, Y. C. (ur.), *Hobbes et son vocabulaire*, Librairie Philosophique J. Vrin, Paris: 155-186.
- Lewis, Charlton T., Short, Charles, 1996: *A Latin Dictionary*, Clarendon Press, Oxford.
- Maitland, Frederick William, 1900: Introduction, u: Gierke, O., *Political Theories of the Middle Age*, Beacon Press, Boston.
- Marević, Jozo, 2000: *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Michaud-Quantin, Pierre, 1970: *Universitas. Expressions du mouvement communautaire dans le moyen âge latin*, Vrin, Paris.
- Pennington, Kenneth, 2004: Representation in Medieval Canon Law, *The Jurist*, 64: 361-383.
- Pennington, Kenneth, 1988: Law, legislative authority and theories of government, 1150-1300, u: Burns, J. H. (ur.), *The Cambridge History of Medieval Political Thought c. 350-c. 1450*, Cambridge University Press, Cambridge: 424-453.
- Pitkin, Hanna, 1967: *The Concept of Representation*, University of California Press, Berkeley/Los Angeles/London.
- Post, Gaines, 1964: *Studies in Medieval Legal Thought*, Princeton University Press, Princeton.
- Quillet, Jeannine, 1988: Community, counsel and representation, u: Burns, J. H. (ur.), *The Cambridge History of Medieval Political Thought c. 350-c. 1450*, Cambridge University Press, Cambridge: 520-572.
- Ribarević, Luka, 2009a: Hobbesova teorija autorizacije I., *Politička misao* (46) 1: 28-48.
- Ribarević, Luka, 2009b: Hobbesova teorija autorizacije II., *Politička misao* (46) 2: 115-139.
- Ribarević, Luka, 2011: *Hobbesova teorija autorizacije*, doktorska disertacija.
- Romac, Ante, 1975: *Rječnik rimskog prava*, Informator, Zagreb.
- Romac, Ante, 1987: *Rimsko pravo*, Narodne novine, Zagreb.
- Romac, Ante, 1989: *Rječnik rimskog prava*, Informator, Zagreb.
- Runciman, David, 1997: *Pluralism and the personality of the state*, Cambridge University Press, Cambridge.

- Runciman, David, 2000: Debate: What kind of Person is Hobbes's State? A reply to Skinner, *The Journal of Political Philosophy* (8) 2: 268-278.
- Runciman, David, 2009: Hobbes's theory of representation: anti-democratic or proto-democratic?, u: Shapiro, I. *et al.* (ur.), *Political Representation*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Shapiro, Ian *et al.* (ur.), 2009: *Political Representation*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Skinner, Quentin, 2002: *Visions of Politics*, vol. III: *Hobbes and Civil Science*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Skinner, Quentin, 2007: Hobbes on Persons, Authors and Representatives, u: Springborg, P. (ur.), *The Cambridge Companion to Hobbes's Leviathan*, Cambridge University Press, Cambridge: 157-180.
- Springborg, Patricia (ur.), 2007: *Cambridge Companion to Hobbes's Leviathan*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Stein, P. G., 1988: Roman law, u: Burns, J. H. (ur.), *The Cambridge History of Medieval Political Thought c. 350-c. 1450*, Cambridge University Press, Cambridge: 37-47.
- Tierney, Brian, 1955: *Foundations of the Conciliar Theory. The Contribution of the Medieval Canonists from Gratian to the Great Schism*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Tierney, Brian, 1982: *Religion, law, and the growth of constitutional thought 1150-1650*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Tierney, Brian, 1983: The Idea of Representation in the Medieval Councils of the West, *Concilium*, 187: 25-30.
- Vieira, Mónica Brito, 2009: *The Elements of Representation in Hobbes. Aesthetics, Theatre, Law, and Theology in the Construction of Hobbes's Theory of the State*, Brill, Leiden.
- Vieira, Mónica Brito, Runciman, David, 2008: *Representation*, Polity Press, Cambridge.
- Wahlen, Theresa, 1993: *The Authentic Doctrine of the Eucharist*, Sheed & Ward, Kansas City.
- Zarka, Yves Charles (ur.), 1992: *Hobbes et son vocabulaire*, Vrin, Paris.

Luka Ribarević, Domagoj Vujeva

HISTORY OF THE CONCEPT OF REPRESENTATION.
ELEMENTS FOR THE CONSTRUCTION OF THE MODERN
THEORY OF POLITICAL REPRESENTATION I

Summary

In this text, the authors' starting point is that the modern conception of representation, decisively connected with the state as modern type of political order, not only represents a radical cut with regard to pre-modern forms of representation, but is also the result of evolution through which many key elements of the antique and medieval perception of representation were built into the modern perception. This is confirmed by two eminently modern theories of representation: the theory of Hobbes and the theory of Hegel. In both cases, the theories prove to be largely based on the antique and medieval legal-political heritage. With Hobbes, the basis consists primarily of the idea of legal representation, and with Hegel, of the idea of identity representation. Both ideas are gradually developed in civil law and canon law. This part of the text focuses on the part of history of representation which culminated in the perception of representation according to the model of legal representation. For this purpose, the authors first discuss the definition of representation in the Roman period and in early Christianity, and then they investigate how the antique heritage was reinterpreted in medieval civil law and canon law.

Keywords: representation, political representation, Thomas Hobbes, G. W. F. Hegel

Kontakt: **Luka Ribarević**, Fakultet političkih znanosti, Lepušićeva 6, 10000 Zagreb. E-mail: ribarevic@yahoo.com

Domagoj Vujeva, Fakultet političkih znanosti, Lepušićeva 6, 10000 Zagreb. E-mail: domagoj_vujeva@yahoo.com